

Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Σχολή Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
Διακυβέρνηση και Δημόσιες Πολιτικές

Η ΕΝΤΑΞΗ ΡΟΥΜΑΝΙΑΣ ΚΑΙ ΚΡΟΑΤΙΑΣ ΣΤΗΝ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΠΟΡΕΙΑΣ,
ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΕΥΡΥΝΣΗΣ,
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

Σωκράτης Ψάλτης

Κόρινθος, Οκτώβριος 2018

University of Peloponnese
Faculty of Social and Political Sciences
Department of Political Studies and International Relations

Master's Programme in
Governance and Public Policy Studies

**THE ACCESSION OF ROMANIA AND CROATIA IN THE
EUROPEAN UNION: COMPARISON OF THEIR COURSE,
MUTUAL INFLUENCE WITH THE POLICY OF
ENLARGEMENT, CONCLUSIONS FOR THE FUTURE**

Sokratis Psaltis

Corinth, October 2018

Η Ένταξη Ρουμανίας και Κροατίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Σύγκριση της Πορείας, Αλληλεπιδράσεις με την Πολιτική Διεύρυνσης, Συμπεράσματα για το Μέλλον.

Σημαντικοί Όροι: Ευρωπαϊκή Ένωση, Πολιτική Διεύρυνσης, κριτήρια ένταξης, Κριτήρια Κοπεγχάγης, Συμφωνίες Συνεργασίας, αιρεσιμότητα, ένταξη Ρουμανίας, ένταξη Κροατίας, Δυτικά Βαλκάνια.

Περίληψη

Η πολιτική διεύρυνσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) είναι εξαιρετικά σημαντική διαδικασία για την ασφάλειά της και την αύξηση της επιρροής της. Προβλέπεται ήδη από τις ιδρυτικές της συνθήκες και χρησιμοποιήθηκε σταθερά από το 1973. Είναι εξαιρετικά σημαντική και για τα υποψήφια μέλη οδηγώντας τα σε υιοθέτηση θεσμικών αλλαγών και σε ένα περιβάλλον ευημερίας και ασφάλειας αλλά και στη δυνατότητα να συνδιαμορφώσουν την πολιτική της Ε.Ε. μετά την ένταξή τους. Οι διαδικασίες ένταξης Ρουμανίας και Κροατίας, αποτελούν παραδείγματα των δυσκολιών και των επιτυχιών της πολιτικής διεύρυνσης. Η φύση της Ε.Ε. ως ιδιότυπου διεθνούς οργανισμού που συνδυάζει υπερεθνικά και διακυβερνητικά χαρακτηριστικά, επιτρέπει στις χώρες μέλη να συνδιαμορφώσουν τις πολιτικές της Ένωσης ανεξάρτητα από το μέγεθός τους ή το χρόνο ένταξής τους. Καθώς τα Δυτικά Βαλκάνια προβάλλουν ως το πλέον προνομιακό πεδίο για μελλοντική διεύρυνση της ΕΕ, Ρουμανία και Κροατία μπορούν να δώσουν διδάγματα αλλά και να επηρεάσουν την πολιτική διεύρυνσης της Ε.Ε. εκεί για την περίοδο μέχρι το 2025.

The Accession of Romania and Croatia in the European Union: Comparison of their Course, Mutual Influence with the Policy of Enlargement, Conclusions for the Future.

Keywords: European Union, Enlargement Policy, accession criteria, Copenhagen Criteria, Europe Agreements, conditionality, Romania's accession, Croatia's accession, Western Balkans.

Abstract

The European Union (EU) enlargement policy is an extremely important process towards safeguarding its security and increasing its influence. It is already provided for in the treaties establishing the Union and was constantly used since 1973. It is also extremely important for candidate countries driving them towards adopting institutional changes and towards an environment of prosperity and security; and also giving them the ability to shape jointly with the other member states EU policies after their accession. The accession processes of Romania and Croatia are characteristic examples of the difficulties and successes of the enlargement policy. EU's nature as a *sui generis* international organization, combining supra-national and inter-governmental traits allows member states to contribute in shaping the Union's policies irrespective of size and date of accession. As the Western Balkans appear as the preferred field for the EU's future enlargement, Romania and Croatia can offer valuable insights on but also influence the EU's enlargement policy in that area for the period up to 2025.

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Με την παρούσα δήλωση:

1. Δηλώνω ρητά και ανεπιφύλακτα ότι η διπλωματική εργασία που σας καταθέτω αποτελεί προϊόν δικής μου πνευματικής προσπάθειας, δεν παραβιάζει τα δικαιώματα τρίτων μερών και ακολουθεί τα διεθνώς αναγνωρισμένα πρότυπα επιστημονικής συγγραφής, τηρώντας πιστά την ακαδημαϊκή δεοντολογία.
2. Οι απόψεις που εκφράζονται αποτελούν αποκλειστικά ευθύνη του συγγραφέα και ο επιβλέπων, οι εξεταστές, το Τμήμα και το Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου δεν υιοθετούν κατ' ανάγκη τις εκφραζόμενες απόψεις ούτε φέρουν οποιαδήποτε ευθύνη για τυχόν λάθη και παραλείψεις.

Ο δηλών

Σωκράτης Ψάλτης

(Υπογραφή)

Περιεχόμενα

Περίληψη

Abstract

Εισαγωγή – Σκοπιμότητα Έρευνας – Μέθοδος Έρευνας 1

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ ΚΑΙ ΔΙΕΥΡΥΝΣΗ

1.1. Η Πολιτική και η Διαδικασία Διεύρυνσης 2

1.2. Η Πολιτική Διεύρυνσης στα Βαλκάνια 4

1.2.1 Η Γενική Προσέγγιση και τα Κριτήρια 4

1.2.2 Βουλγαρία και Ρουμανία 5

1.2.3. Τα Δυτικά Βαλκάνια 6

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ΕΝΤΑΞΙΑΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΡΟΥΜΑΝΙΑΣ

2.1 Από την πτώση του κομμουνισμού μέχρι το 1993 6

2.2. Η Περίοδος 1993 – 2007 7

2.2.2 Προβλήματα στην πορεία και εξεύρεση λύσεων 8

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΕΝΤΑΞΙΑΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΚΡΟΑΤΙΑΣ

3.1. Από την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας μέχρι το 2000 11

3.2. Η πορεία προς την Ευρώπη 13

3.3 Προβλήματα στην πορεία και εξεύρεση λύσεων 15

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΣΥΓΚΡΙΝΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΕΝΤΑΞΙΑΚΗ

ΠΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΔΥΟ ΧΩΡΩΝ 18

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΔΙΕΥΡΥΝΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΝΤΑΞΙΑΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΡΟΥΜΑΝΙΑΣ ΚΑΙ ΚΡΟΑΤΙΑΣ	20
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΡΟΥΜΑΝΙΑΣ ΚΑΙ ΚΡΟΑΤΙΑΣ ΩΣ ΝΕΩΝ ΜΕΛΩΝ ΣΤΗ ΜΕΤΕΠΕΙΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΕΥΡΥΝΣΗΣ ΤΗΣ Ε.Ε.	
6.1. Η εννοιολόγηση της Ε.Ε.	22
6.2. Η διαμόρφωση της πολιτικής διεύρυνσης	24
6.3. Τα Βαλκάνια προνομιακό πεδίο μελλοντικής διεύρυνσης	25
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	26
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	28

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εργασία αυτή υποστηρίζει ότι η πολιτική διεύρυνσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) είναι μια εξαιρετικά σημαντική διαδικασία για την ασφάλεια και την διατήρηση και αύξηση της επιρροής της, που προβλέπεται ήδη από τις ιδρυτικές της συνθήκες και χρησιμοποιήθηκε σταθερά από το 1973. Είναι εξαιρετικά σημαντική και για τα υποψήφια μέλη οδηγώντας τα σε ή και επιβάλλοντας σ' αυτά μεγάλες θεσμικές αλλαγές και ενσωματώνοντάς τα σε ένα περιβάλλον αυξημένης ευημερίας, ασφάλειας αλλά και δυνατότητας να συνδιαμορφώσουν την πολιτική της ΕΕ μετά την ένταξή τους. Η εργασία εξετάζει τα παραδείγματα της ένταξης Ρουμανίας και Κροατίας και υποστηρίζει ότι

αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα των δυσκολιών αλλά και των επιτυχιών της πολιτικής διεύρυνσης και μπορούν να δώσουν διδάγματα αλλά και να επηρεάσουν την πολιτική διεύρυνσης της ΕΕ στα Δυτικά Βαλκάνια για την περίοδο μέχρι το 2025.

Στο πρώτο κεφάλαιο εξετάζεται η έννοια της διεύρυνσης της ΕΕ, τα συμβατικά κείμενα στα οποία στηρίζεται, τα κριτήρια που ισχύουν για τις υπό ένταξη χώρες και τη διαδικασία για την ένταξη. Γίνεται ακόμη μια σύντομη αναφορά στις κατά καιρούς διευρύνσεις της ΕΟΚ/ΕΕ. Εξετάζεται τέλος, σύντομα και υπό τύπον επισκόπησης, η πολιτική διεύρυνσης στα Βαλκάνια.

Στα επόμενα κεφάλαια εξετάζεται η πορεία της Ρουμανίας προς την ένταξη, από την πτώση του κομμουνισμού και μετά. Εξετάζεται η εσωτερική πολιτική κατάσταση, τα προβλήματα στην πορεία και η εξεύρεση λύσεων μέχρι την ένταξη, με έμφαση στην αλληλεπίδραση μεταξύ των πολιτικών που ακολούθησε η ΕΕ και του τρόπου με τον οποίο εφαρμόστηκαν στη χώρα. Κατόπιν ακολουθεί μια παρόμοια ανάπτυξη για την περίπτωση της Κροατίας, σύγκριση της πορείας των δύο χωρών και εξέταση του κατά πόσο και με ποιούς τρόπους η ενταξιακή πορεία της κάθε χώρας επηρεάστηκε από την πολιτική διεύρυνσης της ΕΕ αλλά και εάν και κατά πόσο επηρέασε την μετέπειτα διαμόρφωση της πολιτικής της διεύρυνσης.

Συμπερασματικά, στο τέλος, διατυπώνεται το επιχείρημα ότι η περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων αποτελεί το μοναδικό πεδίο μελλοντικής διεύρυνσης της ΕΕ, υποστηρίζεται ότι η ενταξιακή εμπειρία Ρουμανίας και Κροατίας μπορεί να επηρεάσει θετικά αυτή τη διαδικασία και υποδεικνύονται τρόποι με τους οποίους μπορεί να γίνει αυτό.

ΜΕΘΟΔΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η μέθοδος έρευνας είναι αυτή της συγκέντρωσης βιβλιογραφίας. Η βιβλιογραφία είναι έντυπη και διαδικτυακή, ξενόγλωσση (στα Αγγλικά) και ελληνική (ή μεταφρασμένη στα Ελληνικά). Αποτελείται από ακαδημαϊκές εργασίες και μελέτες, επιστημονικά άρθρα και συγγράμματα. Οι μέθοδοι της συνέντευξης και της εμπειρικής παρατήρησης δεν χρησιμοποιήθηκαν για προφανείς, πρακτικούς λόγους

χρόνου και οικονομικού κόστους, ίσως και γλωσσικών δυσκολιών, που αφορούν τόσο τον συγγραφέα όσο και πιθανούς συνομιλητές.

Η εμπειρική παρατήρηση ήταν ανέφικτη καθώς πρώτον η ενταξιακή πορεία των χωρών έχει ολοκληρωθεί και δεύτερον, και πάλι, για προφανείς λόγους οργάνωσης ταξιδιού, χρόνου, κόστους κλπ.

ΣΚΟΠΙΜΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΤΩΝ ΔΥΟ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΩΝ

Η σκοπιμότητα της έρευνας έγκειται στο να υπάρξει εις βάθος κατανόηση του τρόπου λειτουργίας της πολιτικής διεύρυνσης και της λογικής η οποία την διέπει. Στο πλαίσιο αυτό καταδεικνύονται τα επί μέρους στοιχεία της καθώς αναπτύχθηκε στην πράξη σε κάθε μια από τις εξεταζόμενες χώρες, (πού προχώρησε εύκολα, πού συνάντησε δυσκολίες κ.ο.κ). Επιπλέον μπορεί η μελέτη περιπτώσεων χωρών των Βαλκανίων οι οποίες εντάχθηκαν με επιτυχία στο πλαίσιο αυτής της πολιτικής διεύρυνσης, να παρέχει χρήσιμα συμπεράσματα, υποδείγματα και καθοδήγηση σχετικά με την (όχι ακόμη απρόσκοπτη) ενταξιακή πορεία νέων κρατών-μελών στην ΕΕ τα οποία μοιράζονται κοινά χαρακτηριστικά και ομοιότητες με τα δύο κράτη της εργασίας. Αυτό ήταν και ένα κριτήριο επιλογής των συγκεκριμένων περιπτώσεων. Το άλλο κριτήριο επιλογής τους ήταν ότι η εξέταση και μελέτη της ενταξιακής διαδικασίας γίνεται ακόμα πιο ενδιαφέρουσα και χρήσιμη με δεδομένο ότι εξετάζεται μια χώρα των Δυτικών και μια χώρα των Ανατολικών Βαλκανίων και μάλιστα με την πρώτη να έχει περάσει από πόλεμο ανεξαρτητοποίησης πριν την ενταξιακή πορεία, σε αντίθεση με την δεύτερη. Έτσι, η εξέταση δύο διαφορετικών υποδειγμάτων καλύπτει αρκετές διαφορετικές παραμέτρους του ζητήματος της ένταξης (από την πλευρά των κρατών) – διεύρυνσης (από την πλευρά της ΕΕ) και εν δυνάμει προσφέρει καλύτερη κατανόηση του ζητήματος.

1. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ ΚΑΙ ΔΙΕΥΡΥΝΣΗ

1.1 Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΔΙΕΥΡΥΝΣΗΣ

Όπως προβλέπει η συνθήκη της Λισαβόνας στα άρθρα 2 και 49¹, όποια ευρωπαϊκή χώρα το επιθυμεί και παράλληλα σέβεται τις θεμελιώδεις ευρωπαϊκές αξίες - σεβασμός για τις αρχές της ελευθερίας, δημοκρατίας, ανθρώπινα δικαιώματα και θεμελιώδεις ελευθερίες και το κράτος δικαίου - μπορεί να ζητήσει να γίνει μέλος της ΕΕ. Οι συνθήκες της ένταξης και οι τυχόν προσαρμογές στις ιδρυτικές συνθήκες της Ένωσης που μια τέτοια ένταξη θα μπορούσε να επιφέρει αποτελούν, σύμφωνα με τα πιο πάνω άρθρα, αντικείμενο συμφωνίας μεταξύ των κρατών-μελών και του αιτούντος κράτους.

---

¹ Consolidated version of the Treaty on the European Union, 26 October 2012, Official Journal of the European Union, C326/13.

Οι διατάξεις που αφορούν ένταξη νέων μελών στην ΕΕ παραμένουν σε γενικές γραμμές ίδιες από την εποχή υπογραφής της ιδρυτικής συνθήκης της ΕΟΚ, της Συνθήκης της Ρώμης (1957) και όπως έχει επισημανθεί η διεύρυνση «υπάρχει στο DNA της ΕΕ».²

Η διαδικασία ένταξης/διεύρυνσης είναι τεχνικά πολύ συγκεκριμένη και διεξάγεται όπως προβλέπεται από τις ευρωπαϊκές συνθήκες. Τα κύρια στάδια που περιλαμβάνει είναι αυτά της αίτησης ένταξης στο Συμβούλιο, της απονομής καθεστώτος «υποψήφιας προς ένταξη χώρας», το να πληροί το υποψήφιο μέλος τα λεγόμενα «κριτήρια της Κοπεγχάγης» ή και άλλα, πολιτικά κριτήρια, κατόπιν της διεξαγωγής διαπραγματεύσεων, εκπόνησης σχεδίου συνθήκης προσχώρησης, συγκατάθεσης από τα ευρωπαϊκά όργανα και επικύρωσης από το εθνικό κοινοβούλιο της ενδιαφερόμενης χώρας.³

Πέρα από την τεχνική πλευρά του ζητήματος, οι λόγοι για τους οποίους μια χώρα επιθυμεί να γίνει μέλος μιάς ένωσης σαν την ΕΕ σχετίζονται, μεταξύ άλλων, με τα οφέλη από τη διαδικασία της πολιτικής και οικονομικής ολοκλήρωσης. Τα οφέλη αυτά είναι κυρίως, αλλά όχι αποκλειστικά, οικονομικά. Τα οικονομικά οφέλη σχετίζονται κυρίως με την πρόσβαση σε μια μεγάλη, ενιαία αγορά, το ελεύθερο εμπόριο, την ελεύθερη διακίνηση κεφαλαίων και εργασίας, τις αλλαγές στην τεχνολογία και τη διάρθρωση της παραγωγής μακροπρόθεσμα κλπ. Τα μη οικονομικά οφέλη είναι κι αυτά σημαντικά και σχετίζονται με την αύξηση της ασφάλειας μέσω της αύξησης της διαπραγματευτικής και πολιτικής ισχύος στο διεθνές πεδίο και της πιο ολοκληρωμένης δυνατότητας ανταπόκρισης στις διαρκείς αλλαγές του οικονομικού και πολιτικού περιβάλλοντος.⁴

Αλλά και για την ΕΕ, η διεύρυνση είναι μια εξαιρετικά σημαντική διαδικασία. Ήδη το 1995 στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Μαδρίτης περιγράφεται ως «τόσο μια πολιτική αναγκαιότητα όσο και μια ιστορική ευκαιρία για την Ευρώπη. Θα εξασφαλίσει τη σταθερότητα και την ασφάλεια της ηπείρου και έτσι θα προσφέρει και στα αιτούντα κράτη και στο νυν μέλη της Ένωσης νέες προοπτικές για οικονομική ανάπτυξη και γενική ευημερία. Η διεύρυνση πρέπει να υπηρετήσει την ενίσχυση της οικοδόμησης της Ευρώπης σύμφωνα με το κοινοτικό κεκτημένο που περιλαμβάνει τις κοινές πολιτικές.»⁵ Το 2007 ο τότε αρμόδιος για τη διεύρυνση Επίτροπος, Olli Rehn την περιέγραψε ως διαδικασία που βρίσκεται «στον πυρήνα της ήπιας ισχύος της ΕΕ – της ισχύος που της επιτρέπει να μεταμορφώνει τους εγγύτερους γείτονές της σε λειτουργικές δημοκρατίες, οικονομίες της αγοράς και αληθινούς εταίρους για την αντιμετώπιση κοινών προκλήσεων. Η διεύρυνση αποδείχτηκε ένα από τα πιο

² Βαλντέν Σωτήρης, Διεύρυνση: Άνοδος και Πτώση μιάς Ευρωπαϊκής Πολιτικής, σε Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση – Οι Πολλαπλές Κρίσεις και οι Προκλήσεις του Μέλλοντος, Σουζάννα Βέρνυ, Αντώνης Κόντης (επιμ.), Εκδόσεις Παπαζήση, 2017, σ. 687.

³ Βλ. ενδεικτικά, Σακελλαρόπουλος Σπύρος, Οι Διευρύνσεις της ΕΟΚ/ΕΕ: Από την Ευρώπη των Έξι στην Ευρώπη των Είκοσι Οκτώ, στο Ευρωπαϊκή Ένωση, Δημιουργία, Εξέλιξη, Προοπτικές, Ναπολέων Μαραβέγιας (επιμ.), Κριτική, Αθήνα, 2016, 51 κ.ε.

⁴ Σακελλαρόπουλος, ο.π., σ. 53.

⁵ http://www.europarl.europa.eu/summits/mad1_en.htm#enlarge

σημαντικά εργαλεία για την ευρωπαϊκή ασφάλεια. Αντανακλά την ουσία της ΕΕ ως πολιτικής [μη στρατιωτικής] δύναμης και επεκτείνει την περιοχή της ειρήνης, της ευημερίας, της ελευθερίας και της δημοκρατίας. Η ΕΕ πέτυχε πολύ περισσότερα με την ελκτική της δύναμη απ' ό,τι θα μπορούσε ποτέ να κάνει με τη ράβδο ή το ξίφος».⁶ Η σημασία της διεύρυνσης επαναλαμβάνεται τακτικά από την πλευρά της ΕΕ, όπως, ενδεικτικά, από το Συμβούλιο Γενικών Υποθέσεων του Δεκεμβρίου 2015 που επανέλαβε τη σημασία της πολιτικής διεύρυνσης τονίζοντας ότι αποτελεί κεντρική πολιτική της ΕΕ.⁷

Αποτελούμενη από έξι αρχικά κράτη-μέλη κατά την ίδρυσή της (ως ΕΟΚ), η ΕΕ μετά από συνολικά έξι διευρύνσεις αποτελείται σήμερα από 28 κράτη-μέλη. Συνοπτικά, ιστορικά, οι διευρύνσεις της ΕΟΚ/ΕΕ ήταν: Η διεύρυνση του 1973 όταν εντάχθηκαν το Ηνωμένο Βασίλειο, η Δανία και η Ιρλανδία. Η διεύρυνση του 1981 (Ελλάδα), του 1986 (Ισπανία και Πορτογαλία), του 1995 (Αυστρία, Φινλανδία, Σουηδία ή Γύρος της ΕΖΕΣ), του 2004 (10 χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης συν Κύπρος και Μάλτα ή 10+2), η συνέχεια του Γύρου 10+2 με την ένταξη Ρουμανίας και Βουλγαρίας, το 2007, και τέλος η διεύρυνση με ένταξη της Κροατίας, το 2013.

1.2. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΕΥΡΥΝΣΗΣ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ

1.2.1. Η ΓΕΝΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΚΑΙ ΤΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ

Από θέση αρχής, αλλά και ισχύος, η ΕΕ ήταν εξ αρχής θετική στην προσχώρηση σ' αυτήν όσων χωρών της Ανατολικής Ευρώπης και των Βαλκανίων ενδιαφέρονταν για κάτι τέτοιο, πάντοτε υπό την προϋπόθεση του ότι θα ικανοποιούνται τα κριτήρια του άρθρου 49 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (βλ. πιο πάνω, 1.1). Η γενική αυτή, θετική, προσέγγιση δεν συνεπαγόταν όμως παντελή έλλειψη κριτηρίων και προϋποθέσεων για την ένταξη μιάς χώρας. Έτσι, ανάλογα με την κατάσταση που επικρατούσε στις υποψήφιες χώρες θεσπίζονταν κάποια πρόσθετα κριτήρια για μια τρόπον τινά κλιμακωτή διαδικασία προς την ένταξη. Καταρχήν, οι σημαντικές διαφορές που υπήρχαν μεταξύ δυτικών και ανατολικών χωρών οδήγησε σε έναν νέο τύπο συμφωνιών συνεργασίας (Europe Agreements) σε σχέση με τις προηγούμενες συμφωνίες που έγιναν, για παράδειγμα, στις περιπτώσεις της Ελλάδας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας. Αυτές οι νέου τύπου συμφωνίες αποσκοπούσαν στο να μπορέσουν οι χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης να αναπτύξουν τις εμπορικές τους σχέσεις και να ενισχύσουν τους πολιτικούς τους δεσμούς με την ΕΕ. Δημιουργούνταν έτσι ένα κατάλληλο πλαίσιο για τη σταδιακή ενσωμάτωση του υποψήφιου κράτους στην Ένωση, ενώ δινόταν το απαραίτητο χρονικό περιθώριο για την προσαρμογή της νομοθεσίας του στους κοινοτικούς κανόνες.⁸ Σε επόμενη φάση και ιδιαίτερα ενόψει συμφωνιών σύνδεσης με κράτη

⁶ Rehn Olli, Enlargement as an Instrument of the EU's Soft Power, Anna Lindh Award Ceremony Speech, 19 October 2007. SPEECH-07-642_EN%20(3).pdf

⁷ Ιστότοπος Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, Εξωτερικές Σχέσεις – Διεύρυνση ΕΕ – Μια επιτυχημένη πολιτική <https://www.mfa.gr/exoteriki-politiki/i-ellada-stin-ee/exoterikes-sheseis-dievriinsi.html>

⁸ Σακελλαρόπουλος, ο.π. σ. 61.

της νοτιοανατολικής Ευρώπης, εισάγονται στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγης το 1993, τα λεγόμενα «Κριτήρια της Κοπεγχάγης» ως προαπαιτούμενα τα οποία θα έπρεπε να εκπληρώσουν τα υποψήφια κράτη ώστε να γίνουν μέλη. Τα κριτήρια της Κοπεγχάγης συμπυκνώνονται στα εξής: α) στην ανάγκη ύπαρξης σταθερών πολιτικών θεσμών που να εγγυώνται τις κοινοβουλευτικές λειτουργίες, την έννομη τάξη, τα δικαιώματα των μειονοτήτων και το σεβασμό των ατομικών δικαιωμάτων, β) στη λειτουργία του πλαισίου ελεύθερης αγοράς και την ικανότητα αντιμετώπισης του οικονομικού ανταγωνισμού, γ) στην ανάληψη των υποχρεώσεων που απορρέουν από την ιδιότητα του μέλους, συμπεριλαμβανομένης της αποδοχής των στόχων της πολιτικής, οικονομικής και νομισματικής ένωσης και δ) στην υιοθέτηση του «ευρωπαϊκού κεκτημένου».⁹ Σ' αυτά προστέθηκε, στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Μαδρίτης, το 1995, η διοικητική ικανότητα της υποψήφιας χώρας, να προσαρμόσει δηλαδή η υποψήφια χώρα τις διοικητικές της δομές προς τα ισχύοντα στην ΕΕ. Πάνω σε αυτά τα κριτήρια βασιζόταν και βασίζεται η ενταξιακή πορεία κάθε υποψήφιας χώρας.

1.2.2. ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ ΚΑΙ ΡΟΥΜΑΝΙΑ

Όπως και άλλες χώρες της Κεντρο-Ανατολικής Ευρώπης και των Βαλκανίων μετά τις πολιτικές και πολιτειακές μεταβολές του 1989, η Ρουμανία - και η Βουλγαρία - στράφηκαν προς τη Δύση και τους Ευρω-Ατλαντικούς θεσμούς και, από τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1990 συνήψαν στενότερες σχέσεις με την ΕΕ.¹⁰ Έτσι, το 1993, η Ρουμανία υπέγραψε την Ευρωπαϊκή Συμφωνία, μια συμφωνία συνεργασίας με την ΕΕ η οποία και τέθηκε σε ισχύ το 1995, αφού όλα τα κόμματα δεσμεύτηκαν υπέρ της ευρωπαϊκής προοπτικής της χώρας και το κοινοβούλιο υπερψήφισε την απόφαση της κυβέρνησης για υποβολή αίτησης ένταξης στην ΕΕ. Η Βουλγαρία από την πλευρά της υπέβαλε αντίστοιχη αίτηση προσχώρησης το 1995 και το Μάρτιο του 1998 αποφασίστηκε η σύναψη εταιρικής σχέσης μεταξύ Βουλγαρίας και ΕΕ. Στο επόμενο διάστημα η Επιτροπή αξιολόγησε θετικά τις προόδους των δυο χωρών και οι σχετικές διαπραγματεύσεις ξεκίνησαν το 2000.¹¹ Η περίπτωση της Ρουμανίας θα εξεταστεί αναλυτικά πιο κάτω. Συνοπτικά σημειώνεται εδώ ότι Βουλγαρία και Ρουμανία δεν κατόρθωσαν να ενταχθούν στην ΕΕ το 2004 μαζί με τις άλλες οκτώ χώρες του πρώην ανατολικού συνασπισμού, αλλά για λόγους που θα αναλυθούν πιο κάτω, τον Ιανουάριο του 2007.

1.2.3. ΤΑ ΔΥΤΙΚΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ

⁹ Ιστότοπος Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Κριτήρια Ένταξης, τα Κριτήρια της Κοπεγχάγης,

https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/glossary/terms/accession-criteria_en

¹⁰ Βλ. ενδεικτικά Κεντρωτής, Κυριάκος Δ. Βουλγαρία: Πραγματικότητα και Αναζητήσεις στις Αρχές του 21^{ου} Αιώνα και Τζιφάκης, Νικόλαος, Φακιολάς, Ευστάθιος Τ. Η Ρουμανία στους Ευρω-Ατλαντικούς Θεσμούς: Σε Αναζήτηση Νέου Ρόλου, στο Αρμακόλας, Ιωάννης, Ντόκος Θάνος, Π. (επιμέλεια). Από τα Βαλκάνια στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2010, σσ. 143 κ.ε.

¹¹ Σακελλαρόπουλος, ο.π. σ. 65.

Σε σχέση με τα Ανατολικά Βαλκάνια, η κατάσταση στα Δυτικά Βαλκάνια μετά τις πολιτικές και πολιτειακές αλλαγές του 1989 διαμορφώθηκε με τρόπο πολύ περισσότερο πολύπλοκο. Αυτό οφείλεται κυρίως στη διάλυση της πρώην Γιουγκοσλαβίας και στη σειρά των ένοπλων συγκρούσεων εκεί που είχαν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία πολλών ανεξάρτητων βαλκανικών κρατών όσο και το ξέσπασμα βίαιων συγκρούσεων εντός των κρατών αυτών ή μεταξύ τους.¹² Σε γενικές γραμμές η Ε.Ε. από το 1990 άρχισε συστηματική προσπάθεια εξασφάλισης της επιρροής της και ενδυνάμωσης του ρόλου της στα Βαλκάνια, δηλαδή προσπάθεια να εντάξει στους κόλπους της όσο το δυνατόν περισσότερες χώρες. Υπήρχε αρκετή αισιοδοξία για επιτυχή έκβαση του εγχειρήματος με δεδομένο ότι η Ευρώπη είχε μεγάλη εμπειρία εκδημοκρατισμού και φιλελευθεροποίησης, μεγάλη ισχύ απέναντι στον ασθενή Βαλκανικό χώρο και πολύ αυστηρά κριτήρια και όρους για να δεχτεί μια χώρα ως πλήρες κράτος-μέλος. Αυστηροποιώντας τη θέση της σε σχέση με τις υποψήφιες χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης και λόγω του παραγμένου παρελθόντος και συχνά ασταθούς παρόντος της περιοχής, ΕΕ εφάρμοσε στα Δυτικά Βαλκάνια μια πολιτική «σταθεροποίηση και σύνδεσης» που στόχευε πρώτα στην εσωτερική σταθεροποίηση των υποψήφιων για ένταξη χωρών, έπειτα ή παράλληλα στην περιφερειακή συνεργασία και τελικά στην ένταξη.¹³ Η Κροατία υπέβαλε αίτηση ένταξης τον Φεβρουάριο του 2003 και έλαβε status υποψήφιας προς ένταξη χώρας το 2004. Όπως θα αναπτυχθεί αναλυτικά πιο κάτω όμως η πορεία προς την ένταξη αν και τελικά επιτυχής, υπήρξε μακρά και ευοδώθηκε μόλις το 2013. Σειρά άλλων κρατών των Δυτικών Βαλκανίων δεν έχουν δει ακόμη τις προσπάθειές τους για ένταξη να καρποφορούν. Όμως η προοπτική για ένταξη παραμένει εκεί ανοιχτή, όπως θα δούμε αναλυτικότερα προς το τέλος.

2. Η ΕΝΤΑΞΙΑΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΡΟΥΜΑΝΙΑΣ

2.1. ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΟ 1993

Η Ρουμανία βρίσκεται γεωγραφικά στην τομή της Κεντρο-Ανατολικής και της Νότιο-Ανατολικής Ευρώπης, υφίσταται ως ανεξάρτητο κράτος από το 1877 και έχει έκταση 238.397 τ.χμ. και πληθυσμό περίπου 20 εκατομμύρια κατοίκους.¹⁴ Η χώρα, αμέσως μετά την πτώση του κομμουνισμού, το 1989 ασπάστηκε ως δόγμα πολιτικής την «επιστροφή στην Ευρώπη». Κατά το πρώτο διάστημα μετά την πτώση του καθεστώτος Τσαουσέσκου πάντως, η πολιτική αυτή δεν σήμαινε αναγκαστικά απομάκρυνση από τη σφαίρα επιρροής της Μόσχας. Η πρώτη δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση της Ρουμανίας που ανήλθε στην εξουσία το 1990, υπέγραψε

¹² Βλ. Ενδεικτικά για την διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, Glenny Misha, *The Fall of Yugoslavia: The Third Balkan War*, Penguin Books, 1992, Γεώργιος Χρηστίδης, *Από τον Μιλόσεβιτς στον Κοστούνιτσα*, Εκδόσεις Βάνιας, 2008.

¹³ Hoti Afrim, Gerguri Drenm, *The Copenhagen Political Criteria for joining the EU: The Case of Kosovo*, *Teorija In Praksa*, 54/6, 2017, σ. 1011, *köbenhavenska-politična-merila-za-pridružitev-eu-primer-kosova.pdf*

¹⁴ <https://en.wikipedia.org/wiki/Romania>

συνθήκη φιλίας αλλά και επιπλέον μια ξεχωριστή συμφωνία στρατιωτικής συνεργασίας με τη Μόσχα το 1991.¹⁵ Όμως η αποσύνθεση της Σοβιετικής Ένωσης το 1991 και εσωτερική κρίση που επήλθε ανέδειξε την αδυναμία της Ρωσίας να στηρίξει πολιτικά και οικονομικά χώρες και πολιτικές δυνάμεις φιλικά προσκείμενες προς αυτήν. Επιπλέον, η Ρωσία στήριξε ενεργητικά την ανεξαρτητοποίηση της Μολδαβίας την οποία η Ρουμανία επεδίωκε να προσαρτήσει, και αυτό οδήγησε στην επικράτηση συναισθημάτων πικρίας και οργής απέναντι στη Ρωσία. Ταυτόχρονα οδήγησε την ρουμανική κοινωνία και το πολιτικό σύστημα της χώρας στο σύνολο του να αποδεχτούν ότι η ένταξη τους στην Ενωμένη Ευρώπη και η συμπίεση σε κάθε επίπεδο με την Δύση και στις ευρω-ατλαντικές δομές ασφαλείας ήταν η μόνη οδός της διασφάλισης των εθνικών τους συμφερόντων και ο σημαντικότερος στόχος για τη χώρα τους.¹⁶

2.2 Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1993 – 2007

2.2.1. Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΝΤΑΞΗ

Έτσι το 1993 η Ρουμανία υπέγραψε Συμφωνία Συνεργασίας (Europe Agreement) με την Ε.Ε. (και, παρεμπιπτόντως, το 1994 ήταν η πρώτη χώρα της Ανατολικής Ευρώπης η οποία έγινε μέλος της Σύμπραξης για την Ειρήνη του ΝΑΤΟ). Το Φεβρουάριο του 1995 η Συμφωνία Συνεργασίας τέθηκε επισήμως σε ισχύ, τον Ιούνιο της ίδιας χρονιάς όλα τα πολιτικά κόμματα της Ρουμανίας δεσμεύτηκαν υπέρ της ένταξης της χώρας στην Ευρώπη με το πρωτόκολλο του Σνάγκοβ και τον ίδιο μήνα η Βουλή ενέκρινε την υποβολή σχετικής αίτησης στην ΕΕ.

Το Δεκέμβριο του 1995, στη Μαδρίτη, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο ζήτησε από την Επιτροπή την σύνταξη γνωμοδοτήσεων για την πορεία των δέκα τότε υποψήφια χωρών (εννέα πρώην κομμουνιστικών χωρών, περιλαμβανομένης και της Ρουμανίας και της Κύπρου). Οι γνωμοδοτήσεις αυτές εξέταζαν τις επιπτώσεις της διεύρυνσης στην Ένωση, ειδικά στο πεδίο των μεταρρυθμίσεων, της αγροτικής πολιτικής και του προϋπολογισμού.¹⁷ Σε εφαρμογή αυτής της απόφασης, η Επιτροπή παρουσίασε τη σχετική γνωμοδότησή της για τη Ρουμανία τον Ιούλιο του 1997. Η αξιολόγηση δεν οδήγησε σε άμεσα θετικά αποτελέσματα. Η χώρα δεν κλήθηκε το 1997 από το Συμβούλιο για έναρξη διαπραγματεύσεων αντίθετα με τις Πολωνία, Τσεχία, Σλοβακία, Σλοβενία, Ουγγαρία, Βαλτικές χώρες και τις Κύπρο και Μάλτα, οι οποίες τελικά θα εντάσσονταν πλήρως το 2004. Οι συνομιλίες ένταξης αρχίζουν με απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Ελσίνκι, το Δεκέμβριο του 1999. Το 2002, στην Κοπεγχάγη, το Συμβούλιο εκφράζει υποστήριξη για ένταξη το 2007, ενώ το 2003, στη Θεσσαλονίκη, για περάτωση των διαπραγματεύσεων το 2004.

Το Δεκέμβριο του 2003, στις Βρυξέλλες, το Συμβούλιο αποφάσισε για το πρόγραμμα ένταξης της Ρουμανίας στην ΕΕ. Η απόφαση προέβλεπε ολοκλήρωση των

¹⁵ Βλ. αναλυτικότερα, Τζιφάκης – Φακιολάς, ο.π. σ. 167-168.

¹⁶ Τζιφάκης – Φακιολάς, ο.π. σ. 168-169

¹⁷ Κείμενο Συμπερασμάτων στα Αγγλικά, βλ. ιδιαίτερα υπό III. A. Enlargement http://www.europarl.europa.eu/summits/mad1_en.htm#enlarge

διαπραγματεύσεων μέσα στο 2004 και υπογραφή συνθήκης ένταξης το συντομότερο δυνατό μέσα στο 2005 και οριστική ένταξη το 2007. Στα σχετικά συμπεράσματα, το Συμβούλιο επιβεβαίωσε ότι η ένταξη Ρουμανίας και Βουλγαρίας αποτελούσε κοινό σκοπό των 25 μελών της ΕΕ και ήταν η πρώτη φορά που ένα επίσημο έγγραφο του Συμβουλίου ανέφερε τον στόχο της υπογραφής κοινής συμφωνίας ένταξης με Ρουμανία και Βουλγαρία το 2005 και την υποστήριξη της ΕΕ για το στόχο αυτό. Το Δεκέμβριο του 2004, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στις Βρυξέλλες επιβεβαίωσε

την ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων και το χρονοδιάγραμμα για υπογραφή της Συνθήκης Προσχώρησης τον Απρίλιο του 2005 και την ένταξη της Ρουμανίας ως πλήρους μέλους της ΕΕ την 1^η Ιανουαρίου 2007, όπως και πράγματι συνέβη.¹⁸

2.2.2. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΠΟΡΕΙΑ ΚΑΙ ΕΞΕΥΡΕΣΗ ΛΥΣΕΩΝ

Όπως φαίνεται από το χρονολόγιο που παρουσιάστηκε πιο πάνω αλλά και όπως είναι γενικά αποδεκτό, παρότι τελικά επιτυχής, η ενταξιακή πορεία της Ρουμανίας πραγματοποιήθηκε με σχετική καθυστέρηση.¹⁹ Βλέπουμε ότι ενώ η στροφή της χώρας προς τη Δύση αρχίζει ήδη στις αρχές της δεκαετίας του 1990, μόνο στα τέλη της δεκαετίας, το 1999, η ΕΕ αποφασίζει την έναρξη των συνομιλιών για ένταξη η οποία ολοκληρώνεται το 2007. Όπως έχει υποστηριχθεί, οι λόγοι για την καθυστέρηση σχετίζονταν κυρίως με το γεγονός ότι η χώρα χρειαζόταν να ικανοποιήσει συγκεκριμένες πολιτικού και οικονομικού χαρακτήρα δεσμεύσεις, δηλαδή να μεταρρυθμίσει το κράτος, τους θεσμούς και την οικονομία προς την κατεύθυνση της δημοκρατίας, της φιλελευθεροποίησης, του κράτους δικαίου του σεβασμού δικαιωμάτων και του εκσυγχρονισμού.²⁰

Από την πλευρά της Ε.Ε. υπήρχε έντονη ανησυχία και έλλειψη εμπιστοσύνης απέναντι στον κρατικό και διοικητικό μηχανισμό. Αυτό οφειλόταν στο ότι ως κράτος η Ρουμανία χαρακτηριζόταν από στοιχεία εκτεταμένης διαφθοράς, κακοδιοίκησης, αναποτελεσματικών μηχανισμών, και έντονου δυσλειτουργισμού. Δόθηκε λοιπόν σημασία στη μεταρρύθμιση του δικαστικού συστήματος και της κρατικής διοίκησης με βάση ευρωπαϊκές οδηγίες.²¹

---

¹⁸ Για ένα αναλυτικό χρονολόγιο των κύριων σταθμών της πορείας της Ρουμανίας προς την ένταξη βλ. επίσημο ιστότοπο του Ρουμανικού Υπουργείου Εξωτερικών https://www.mae.ro/sites/default/files/file/userfiles/file/pdf/chronology_romania_ue.pdf

¹⁹ Βλ. μεταξύ άλλων, Papadimitriou Dimitris & Phinnemore David, *Romania and the European Union. From Marginalization to Membership*, Routledge, 2008, σ. 114 κ.ε. , Τζιφάκης-Φακιολάς, ο.π. σ. 169, Lane David (2007) *Post-Communist States and the European Union*, *Journal of Communist Studies and Transition politics*, 23:4, σσ. 470-472.

²⁰ *Preparing Romania for the EU membership: A Commission Perspective*, Παρουσίαση στο London School of Economics από το στέλεχος της Επιτροπής της ΕΕ, Γενική Διεύθυνση Διεύρυνσης, Quinn, Martijn, 2003, σ. 6, http://financedocbox.com/Financial_Planning/68776200-Preparing-romania-for-eu-membership-a-commission-perspective-presentation-by-martijn-quinn-european-commission-dg-enlargement.html.

²¹ Quinn, ο.π. σ. 10

Οι τακτικές εκθέσεις της Επιτροπής σχετικά με την πρόοδο της Ρουμανίας επιμένουν ιδιαίτερα στο πρόβλημα της διαφθοράς το οποίο χαρακτηρίζουν εκτεταμένο και συστημικού χαρακτήρα.²² Η εφαρμογή του νόμου χαρακτηρίζεται ανεπαρκής και οι σχετικές δομές ενώ έχουν θεσμοθετηθεί δεν έχουν αποκτήσει επιχειρησιακή υπόσταση ενώ η διαφορά δεν έχει μειωθεί.²³ Επισημαίνονται συγκεκριμένα θετικά βήματα προόδου, όπως η νομοθέτηση το 2001, Εθνικού Προγράμματος για την Καταπολέμηση της Διαφθοράς το οποίο έθεσε συγκεκριμένες ημερομηνίες-στόχους για την κύρωση διεθνών νομικών κειμένων για την καταπολέμηση της διαφθοράς, στόχους ανά τομέα πολιτικής και ενίσχυση της συμμετοχής της Ρουμανίας σε διεθνείς συνεργασίες στον τομέα αυτό.²⁴ Βέβαια, παρόλη τη σχετική πρόοδο στα πιο πάνω σημεία, επισημαίνεται η έλλειψη προόδου στη διαφάνεια των διαδικασιών χρηματοδότησης των πολιτικών κομμάτων ή στην αντιμετώπιση φαινομένων σύγκρουσης συμφερόντων μεταξύ πολιτικών και δημοσίων υπαλλήλων. Επισημαίνεται ακόμη η ανησυχία της Επιτροπής από το γεγονός ότι οι θεσμοί που είναι επιφορτισμένοι για την πάταξη της διαφθοράς δεν είναι ανεπηρεάστοι από το φαινόμενο.²⁵

Οι παραπάνω παρατηρήσεις επιβεβαιώνουν το ότι στη βραδυπορία της διαδικασίας ένταξης συντέλεσε και η στάση του πολιτικού συστήματος και γενικότερα των ελίτ της Ρουμανίας. Το πολιτικό σύστημα και οι ελίτ χαρακτηρίζονταν από έναν διχασμό στην προσέγγισή τους στο ζήτημα της ένταξης. Ενώ στήριζαν την πολιτική ένταξης στην ΕΕ (και στο NATO), δεν φαινόταν πρόθυμες τα χρόνια πριν την ένταξη στο να υλοποιήσουν τις απαιτούμενες μεταρρυθμίσεις για να προχωρήσει η ένταξη.²⁶ Η βραδυπορία λοιπόν συνδέεται σε σημαντικό βαθμό με εσωτερικές πολιτικές παραμέτρους. Και πέρα από τη στάση των ελίτ ή των κομμάτων και από το βαθμό προθυμίας για την υλοποίηση ή όχι μεταρρυθμίσεων/υποχρεώσεων της χώρας, «αν και η πολιτική συνεννόηση έδρασε ως καταλύτης στην προσπάθεια των ρουμανικών ελίτ να προωθήσουν τον αναγκαίο οικονομικό και κοινωνικό μετασχηματισμό της χώρας, το έργο τους συχνά υπονομευόταν όχι απλώς από τις συνήθεις πολιτικές αντιπαραθέσεις αλλά, κυρίως, από τη δυσλειτουργία που προκαλούσε η θεσμική συγκρότηση της ρουμανικής πολιτείας»²⁷.

Οι εσωτερικές συγκρούσεις και η έλλειψη συναίνεσης ανάμεσα σε κόμματα και ελίτ, και η ιδιόμορφη και προβληματική εσωτερική οργάνωση της πολιτείας οδήγησαν την ΕΕ να χρησιμοποιήσει διάφορα μέσα πίεσης για να εξασφαλίσει την πρόοδο. Για παράδειγμα, η Συμφωνία Προσχώρησης που υπογράφηκε τον Απρίλιο του 2005, όριζε ότι η ΕΕ θα είχε τη δυνατότητα να αναβάλει την ένταξη για έναν

²² Βλ. ενδεικτικά, EU Commission, Regular Report on Romania's Accession, SEC 2002 1409, σ. 26.

²³ Ο.π. σ.26.

²⁴ Ο.π. σ. 27.

²⁵ Ο.π. σ. 28.

²⁶ Phinnemore David, Romania and Euro-Atlantic Integration Since 1989: A Decade of Frustration? Σε Light Duncan & Phinnemore David (επιμ.) Post-Communism Romania. Coming to terms with Transition, Palgrave, 2001, σσ. 245-246, 264-265.

²⁷ Τζιφάκης-Φακιολάς, ο.π. σ. 171.

ακόμη χρόνο εφόσον η νομοθεσία της χώρας δεν προσαρμοζόταν πλήρως στις απαιτήσεις του ευρωπαϊκού κεκτημένου στους τομείς του ανταγωνισμού, της δικαιοσύνης και της καταπολέμησης της διαφθοράς. Έτσι η ΕΕ επεδίωκε να εξαναγκάσει την Ρουμανία να δεσμευτεί στις μεταρρυθμίσεις.²⁸

Καθώς η ενταξιακή προοπτική προχωρούσε και γινόταν μη αναστρέψιμη η Επιτροπή προοδευτικά έθετε πιο σαφείς και αυστηρούς στόχους για εκπλήρωση στη Ρουμανία (και τη Βουλγαρία) καθώς δεν ήταν ακόμη ικανοποιημένη από το βαθμό των δεσμεύσεων των χωρών αυτών καθώς και από την προθυμία τους να εισάγουν νέα νομοθεσία. Έτσι, η ΕΕ έκανε εκτεταμένη χρήση των μηχανισμών εποπτείας, επέκρινε τις θεσμικές πρακτικές της χώρας και απαίτησε βελτιώσεις ειδικά στους τομείς της ποιότητας διακυβέρνησης, της καταπολέμησης της διαφθοράς και της εμπέδωσης θεσμών του κράτους δικαίου.²⁹ Η πρακτική αυτή που γενικά θα μπορούσε να περιγραφεί ως χρήση από την ΕΕ των πολιτικών της αιρεσιμότητας (conditionality) λειτούργησε καθοριστικά σαν ένας τελικός μοχλός πίεσης προκειμένου να συμφωνήσουν τα πολιτικά κόμματα για την εκπλήρωση των προϋποθέσεων που θα οδηγούσαν τη χώρα στην ένταξη.

Είναι ίσως σκόπιμο να διευκρινιστεί εδώ ότι η αιρεσιμότητα δεν ήταν μια διαδικασία που επιβλήθηκε από την ΕΕ ειδικά για τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Η αιρεσιμότητα, ως το σύνολο των πολιτικών και οικονομικών προϋποθέσεων που οφείλει να εκπληρώσει μια χώρα που επιθυμεί να συνδεθεί με ή να ενταχθεί στην ΕΕ αποτελεί πάγιο στοιχείο της πολιτικής της ΕΕ. Όπως είδαμε και πιο πάνω (1.1) μετά την ίδρυση της ΕΟΚ, και σύμφωνα με το άρθρο 49, οποιαδήποτε χώρα επιθυμούσε να ενταχθεί στην ΕΟΚ έπρεπε να εφαρμόσει ή να προσαρμοστεί σε συγκεκριμένα πολιτικά, νομικά και οικονομικά κριτήρια και να υιοθετεί το ευρωπαϊκό μοντέλο δημοκρατίας και οικονομίας της αγοράς. Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου η αιρεσιμότητα έγινε βασικός ρυθμιστικός παράγοντας στις σχέσεις της Ε.Ε. με τις πρώην σοσιαλιστικές χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης.³⁰

Παρόλη, πάντως, τη μεγάλη σημασία της πίεσης από πλευράς ΕΕ, όπως περιγράφηκε πιο πάνω, για την τελική ένταξη της χώρας στην ΕΕ, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι ο ρόλος αυτής της πίεσης δεν είναι αποκλειστικά πειθαναγκαστικός, αλλά είναι και, κατά κάποιον τρόπο, παιδευτικός. Βοηθά δηλαδή το τοπικό πολιτικό σύστημα και κοινωνία των πολιτών να συνειδητοποιήσει την έννοια των ευρωπαϊκών κανόνων και του ευρωπαϊκού κεκτημένου και να δώσει τη δική του ώθηση προς την κατεύθυνση της ολοκλήρωσης της διαδικασίας ένταξης. Ένα σχετικό παράδειγμα είναι η δημιουργία της Συμμαχίας για Καθαρό

---

²⁸ Τζιφάκης-Φακιολάς, ο.π. σ. 174

²⁹ Bechev Dimitar. & Noucheva Gergana. 2008. The Successful Laggards: Bulgaria and Romania's Accession to the EU. *East European Politics & Societies* 22, 114, σ. 120.

³⁰ Βλ. αναλυτικότερα για την πολιτική της αιρεσιμότητας στη ΝΑ Ευρώπη και τα Δ. Βαλκάνια, Τυροπώλη Μαρία. Η Αναπτυξιακή Βοήθεια της ΕΕ στην Κροατία, την ΠΓΔΜ και τη Σερβία-Μαυροβούνιο, σε Τζιφάκης Ν. – Χουλιάρης Α. (επιμ.), Η Διεθνής Αναπτυξιακή Βοήθεια στα Βαλκάνια – Οι Αντιφάσεις της Γενναιοδωρίας, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2007, σσ. 48-53.

Κοινοβούλιο, μιάς ΜΚΟ που έβαλε σε «μαύρη λίστα» περίπου διακόσιους υποψήφιους βουλευτές που είχαν αναμιχθεί σε υποθέσεις διαφθοράς πριν τις εκλογές του 2004.

Πρέπει τέλος να γίνει αναφορά και στη σημασία της εσωτερικής πολιτικής κατάστασης, η ύπαρξη για παράδειγμα πολιτικής και κοινοβουλευτικής σταθερότητας για την επιτυχία της ευρωπαϊκής πορείας της χώρας. Όπως έχει παρατηρηθεί «δεν είναι τυχαίο ότι οι περίοδοι σχετικής πολιτικής σταθερότητας που, τουλάχιστον μέχρι τις [εκλογές του 2008] έχει γνωρίσει η μετακομμουνιστική Ρουμανία είναι αυτές που ο πρόεδρος και ο πρωθυπουργός προέρχονταν από τον ίδιο κομματικό σχηματισμό και η κοινοβουλευτική πλειοψηφία, η οποία στήριζε την κυβέρνηση, κυριαρχείτο από ένα κόμμα που έλεγχε γύρω στο ένα τρίτο των εδρών και στα δύο νομοθετικά σώματα...Ήταν κατά τη διάρκεια αυτών των χρόνων [1992-96 και 2000-04] όταν τα ρουμανικά πολιτικά κόμματα ... υπέγραψαν τη διακήρυξη του Σνάγκοβ και υπεβλήθη η αίτηση ένταξης στην Ένωση και αφετέρου της δεύτερης περιόδου όταν επιταχύνθηκαν και ολοκληρώθηκαν οι διαπραγματεύσεις για την προσχώρηση αρχικά στο ΝΑΤΟ και μετέπειτα στην ΕΕ.»³¹

3. Η ΕΝΤΑΞΙΑΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΚΡΟΑΤΙΑΣ

3.1. ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΚΗΡΥΞΗ ΤΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟ 2000

Η Κροατία βρίσκεται γεωγραφικά στην τομή της Νοτιο-Ανατολικής Ευρώπης και των Δυτικών Βαλκανίων, έχει έκταση 56.594 τ. χμ. και πληθυσμό περίπου 4 εκατομμύρια κατοίκους.³² Η Κροατία ανακήρυξε την ανεξαρτησία της το 1991, εν μέσω των πολιτικών αντιπαραθέσεων και των πολεμικών συρράξεων που συνόδευσαν τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας. Το 1992, μετά από πρωτοβουλία της Γερμανίας, η τότε ΕΕ των 12 προχώρησε στην αναγνώριση της Κροατίας (και της Σλοβενίας). Καθ' όλη τη δεκαετία του 1990 η πολιτική κατάσταση στην Κροατία χαρακτηρίστηκε από την αυταρχική διακυβέρνηση του Προέδρου Φράνιο Τούτζμαν και του κόμματός του της Κροατικής Δημοκρατικής Κοινότητας (HDZ). Κατά την περίοδο 1991-95, η Κροατία είχε άμεση εμπλοκή στους πολέμους που ακολούθησαν τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας. Εσωτερικά, είχε να αντιμετωπίσει την ένοπλη εξέγερση του πλειοψηφικού Σερβικού στοιχείου της Κράινα και εξωτερικά επιθέσεις από Σερβία και Μαυροβούνιο. Κατά το 1993-94, παρενέβη ανεπίσημα αλλά ουσιαστικά στις συγκρούσεις μεταξύ εθνοτικά Κροατών πολιτών της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης και Βόσνιων στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη. Μόνο μετά τις συμφωνίες ειρήνης του Dayton και την τακτοποίηση κάποιων τελικών εκκρεμοτήτων σχετικά με την έκταση της επικράτειας το 1998, η χώρα εισήλθε σε περίοδο ειρήνης. Έτσι, ενώ άλλες χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης είχαν ήδη ξεκινήσει τις διαπραγματεύσεις για την ένταξή τους στην ΕΕ, η Κροατία ήταν ακόμη σε διαδικασία διευθέτησης των προβλημάτων που προέκυψαν από τη βίαιη κατάρρευση της Γιουγκοσλαβίας.

³¹ Τζιφάκης-Φακιολάς, ο.π. σ. 173

³² <https://en.wikipedia.org/wiki/Croatia>

Επιπρόσθετα, ο τρόπος διακυβέρνησης του Τούτζμαν και το είδος του εθνικισμού που ανέπτυξε μετά το Dayton έκαναν την Κροατία μια χώρα εχθρική προς την ΕΕ και την ευρωπαϊκή ιδέα.³³ Έτσι, κατά την περίοδο αυτή, η Κροατία αυτοπαγιδεύτηκε σε μια ιδεολογία εχθρική ή καχύποπτη προς υπερεθνικούς οργανισμούς. Ο Τούτζμαν, θεωρώντας τον εαυτό του νικητή των πολέμων της περιόδου 1992-98, δεν έβλεπε το λόγο να υποχωρήσει σε ό,τι θεωρούσε άδικο αιτήματα της ΕΕ για δεσμεύσεις και μεταρρυθμίσεις μέσω της πολιτικής της Περιφερειακής Προσέγγισης της ΕΕ.³⁴

Η Περιφερειακή Προσέγγιση και η έννοια των «Δυτικών Βαλκανίων» απορρίπτονταν από τον Τούτζμαν ως απόπειρες επαναδημιουργίας μιάς «νέας Γιουγκοσλαβίας». Απαντώντας στην Περιφερειακή Προσέγγιση, ο Τούτζμαν αναθεώρησε το Σύνταγμα της χώρας, απαγορεύοντας τη συμμετοχή της σε οποιαδήποτε ένωση κρατών μπορούσε να οδηγήσει σε μια νέα Γιουγκοσλαβία ή άλλη, παρόμοια ένωση κρατών στα Βαλκάνια.³⁵ Η ΕΕ απάντησε παγώνοντας τη σχέση της με την Κροατία και η δεκαετία πέρασε χωρίς σύναψη κάποιας επίσημης συμφωνίας μεταξύ ΕΕ και Κροατίας. Το τέλος της δεκαετίας του 1990 συνέπεσε με το τέλος της ζωής του Τούτζμαν, που πέθανε τον Δεκέμβριο του 1999. Μόνο τότε και μετά την ήττα του HDZ στις βουλευτικές και προεδρικές εκλογές του Ιανουαρίου του 2000, η πολιτική της Κροατίας σε σχέση με την ένταξη άλλαξε ριζικά. Διαμορφώθηκε ευρεία πολιτική συναίνεση μεταξύ των σοσιαλδημοκρατών και του αναμορφωμένου και υπό νέα ηγεσία HDZ ώστε να καταστεί η ένταξη πρωταρχικός στόχος της εξωτερικής πολιτικής της χώρας. Η συναίνεση αυτή βασίστηκε σε μια να πολιτική πρόταση που υποστήριζε ότι η απομόνωση της χώρας δεν ήταν ούτε επιθυμητή αλλά ούτε και μακροπρόθεσμα βιώσιμη. Για να επιβιώσει ως κράτος η Κροατία έπρεπε να συμμετάσχει στους Ευρωπαϊκούς θεσμούς. Αν έμενε έξω, κινδύνευε να υποχωρήσει οικονομικά, πολιτικά και πολιτιστικά και, τέλος, και αμυντικά. Το, πολύ κοντινό, αντι-παράδειγμα της Σερβίας έδειχνε τα δεινά που μπορούσαν να προκύψουν από μια πολιτική που βασιζόταν σε εσφαλμένη εκτίμηση των δυνατοτήτων της αυτάρκειας μιάς χώρας σαν την Κροατία. Βασισμένη σ' αυτή τη συναίνεση, Η Κροατία άρχισε συστηματική προσπάθεια για να πετύχει το στόχο της ένταξης.³⁶

³³ Βλ. αναλυτικά για το ζήτημα Jovic Dejan, Croatia and the European Union: a long delayed journey, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Volume 8, Number 1, April 2006.

³⁴ Καθώς οι συγκρούσεις στην πρώην Γιουγκοσλαβία συνέβησαν μεταξύ διαφορετικών εθνοτικών κοινοτήτων ή «συνόρων» υπό δημιουργία κρατών, η ΕΕ έπρεπε να βρει μια λύση για να αντιμετωπίσει «σκληρά» ζητήματα ασφάλειας με μέτρα «ήπιας» πολιτικής. Επιλέχθηκε η διαχείριση των συγκρούσεων με ένα συνδυασμό τριών εργαλείων: 1) Τη Διαδικασία Σταθεροποίησης και Σύνδεσης (Stabilisation and Association Process, SAP, 2) Το Σύμφωνο Σταθερότητας για τη ΝΑ Ευρώπη (SP SEE) και 3) τα εργαλεία της κοινής εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφάλειας (CFSP). Μαζί, όλα αυτά τα εργαλεία αποτέλεσαν ένα πλαίσιο πολιτικής στα τέλη της δεκαετίας του 1990, που έγινε γνωστό ως Περιφερειακή Προσέγγιση στις χώρες των Δ. Βαλκανίων (βλ. αναλυτικότερα, Zarin Irina, *EU Regional Approach to the Western Balkans – The Human Security Dimension*, UDK: 341.238(4+497) Biblid 0025-8555,59(2007) Vol. LIX, br. 4, pp. 513–545 *Izvorni naučni rad Oktobar 2007.*)

³⁵ Jovic, ο.π. σ. 86.

³⁶ Jovic, ο.π. σ. 86 και 92-94.

3.2. Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

Ανεξάρτητα από ή παρά την επίσημη πολιτική της Κροατίας υπό τον Τούτζμαν, διάυλοι επικοινωνίας μεταξύ ΕΕ και Κροατίας υπήρχαν ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '90 . Για παράδειγμα, από το 1992 έως το 2001 το Συμβούλιο υπουργών χορηγούσε στην Κροατία εμπορικές προτιμήσεις ανά έτος. Οι εμπορικές προτιμήσεις, επίσης γνωστές ως Αυτόνομα Εμπορικά Μέτρα (ΑΕΜ) ήταν προτιμήσεις που χορηγούσε μονομερώς η ΕΕ στις χώρες που προήλθαν από την πρώην Γιουγκοσλαβία, δηλαδή δεν δεσμευόταν για αυτά συμβατικώς. Τα ΑΕΜ ήταν πολύ σημαντικά για τις χώρες της περιοχής γιατί μ' αυτά παρεχόταν η δυνατότητα στο 80% των αγροτικών και βιομηχανικών τους προϊόντων να εισέρχονται στην αγορά της ΕΕ χωρίς δασμούς ή ποσοτικούς περιορισμούς.³⁷ Το 1997 το συμβούλιο της Ε.Ε. καθόρισε τα κριτήρια, πολιτικά και οικονομικά, με βάση τα οποία θα ανέπτυξε η Ε.Ε. διμερείς σχέσεις με μια σειρά βαλκανικών χωρών, περιλαμβανομένης της Κροατίας. Μέσα στο 1999 ενεργοποιήθηκε η Διαδικασία Σταθεροποίησης και Σύνδεσης για την ίδια σειρά χωρών με βάση προτάσεις της επιτροπής.³⁸

Με την πολιτική αλλαγή του 2000, οι εξελίξεις επιταχύνθηκαν. Το 2000 η Επιτροπή άνοιξε γραφεία στο Ζάγκρεμπ και έγιναν βήματα ενίσχυσης και προόδου της Διαδικασίας Σταθεροποίησης και Σύνδεσης (Stabilisation and Association Programme, SAP). Κατά την περίοδο 2001-2002 υπογράφηκε Συμφωνία Σταθεροποίησης και Σύνδεσης (ΣΣΣ) και Ενδιάμεση Συμφωνία: Οι ΣΣΣ είναι κατά βάση παρόμοιες με τις Ευρωπαϊκές Συμφωνίες (Europe Agreements) που εφαρμόστηκαν τη δεκαετία του '90 στις υποψήφιας χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης (βλ. πιο πάνω 1.2.2). Κάθε συμφωνία αναπτύσσεται ειδικά για κάθε συγκεκριμένη χώρα και θεσπίζει επίσημους μηχανισμούς και στόχους για να βοηθήσει κάθε υποψήφια χώρα να ικανοποιήσει τα κριτήρια της ΕΕ με τελικό στόχο την ένταξη. Ωστόσο, όπως έχει επισημανθεί³⁹ υπάρχουν μεταξύ των ΣΣΣ και των Ευρωπαϊκών Συμφωνιών δύο σημαντικές διαφορές. Πρώτον, οι ΣΣΣ περιλαμβάνουν ένα ευρύτερο φάσμα μεταρρυθμίσεων, δεδομένου ότι δεν αφορούν απλώς χώρες σε μετάβαση αλλά νεοσύστατα κράτη με αδύναμες ή ανύπαρκτες δομές. Και, δεύτερον, οι ΣΣΣ είναι περισσότερο ετεροβαρείς από τις Ευρωπαϊκές Συμφωνίες, αναγνωρίζοντας λιγότερες υποχρεώσεις για την ΕΕ. Σε κάθε περίπτωση, για την Κροατία, οι ΣΣΣ συνοδεύονταν από εμπορικά μέτρα και οικονομική βοήθεια από την ΕΕ. Η ΣΣΣ μεταξύ Κροατίας – ΕΕ τέθηκε σε ισχύ τον Φεβρουάριο του 2005 – οι λόγοι για την καθυστέρηση αυτή θα εξεταστούν πιο κάτω (3.3.). Αλλά, πάντως, από τον Ιανουάριο του 2002 μέχρι τη θέση της ΣΣΣ σε ισχύ, εφαρμόστηκε η Ενδιάμεση

³⁷ Τυροπώλη, ο.π. σ. 53.

³⁸ Croatia on the Road to the European Union- Republic of Croatia, Ministry of Foreign Affairs and European Integration, p. 8, http://www.mvep.hr/files/file/publikacije/Croatia_on_the_Road_to_the_EU.pdf

³⁹ Μπούρης Δημήτρης, Τζιφάκης Νικόλαος. Η Προοπτική Διεύρυνσης της ΕΕ και η Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας, σε Μαραβέγιας (επιμ.) ο.π. σ. 299.

Συμφωνία για εμπορικά και σχετιζόμενα θέματα με στόχο τη δημιουργία μιάς περιοχής ελεύθερου εμπορίου μέσα σε μια περίοδο έξι χρόνων.

Το 2003 η Κροατία υπέβαλε αίτηση ένταξης. Το 2003 επίσης, στη Διάσκεψη της Θεσσαλονίκης, υιοθετήθηκε η λεγόμενη Ατζέντα της Θεσσαλονίκης, με βάση την οποία εφαρμόστηκαν μια σειρά μέτρων και προγραμμάτων για τις χώρες της Διαδικασίας Σταθεροποίησης και Σύνδεσης. Το 2004 δίδεται στην Κροατία το καθεστώς της υποψήφιας χώρας και, με απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου το Δεκέμβριο του 2004, ορίζεται η 16^η Μαρτίου 2005 ως η ημερομηνία έναρξης ενταξιακών διαπραγματεύσεων.⁴⁰

Μέσα στο 2005 αρχίζουν επίσημα διαπραγματεύσεις, η στρατηγική των οποίων περιλάμβανε ετήσιες αναφορές από την Επιτροπή, πρόσβαση της χώρας στα προγράμματα οικονομικής ανασυγκρότησης ISPA, Phare, SAPARD, CARDS, εγκατάσταση συμβουλίου και επιτροπής της Διαδικασίας στη χώρα και δημιουργία δικτύου μέσω του οποίου η Κροατία συμμετείχε σε κοινοτικά προγράμματα.⁴¹ Από τότε έως το 2009 η Επιτροπή δημοσίευε αναφορές σχετικά με την πρόοδο του υποψηφίου ειδικά σε ότι αφορούσε τη διαχείριση των προγραμμάτων, και τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις.⁴²

Επίσης υπήρξε από την Επιτροπή πρόταση για Ενταξιακή Συνεργασία με την Κροατία, και έγινε αποδεκτή. Ήταν ένας σχεδιασμός ώστε να εξειδικευθούν και να τεθούν προς υλοποίηση στους Κροάτες μέτρα εκδημοκρατισμού και εξευρωπαϊσμού των θεσμών, του πολιτικού συστήματος, της οικονομίας της κοινωνίας κ.ο.κ. Ήταν δηλαδή οδηγός και τρόπος εξέτασης του γενικότερου εξευρωπαϊσμού της Κροατίας ο οποίος έπρεπε να πληροί τα κριτήρια της Κοπεγχάγης (1993).⁴³

Για να μπορέσει να ολοκληρωθεί η ενταξιακή πορεία η Κροατία ανέλαβε την υποχρέωση να εναρμονιστεί με τα ευρωπαϊκά standards σε 35 τομείς, δηλαδή να κλείσει 35 ανοιχτά κεφάλαια σχετικά με τον αγροτικό τομέα, την ενέργεια, την αλιεία, τον ανταγωνισμό, το πολιτισμό, τις μεταφορές και άλλα παρόμοια ζητήματα σχετικά με το δημόσιο βίο και τις κρατικές πολιτικές. Το 2009 28 κεφάλαια είχαν κλείσει και το 2011 έκλεισε το τελευταίο κεφάλαιο με την θετική γνωμοδότηση της Επιτροπής. Ακολούθησε η έγκριση της ένταξης από τα κοινοβούλια των κρατών ώστε τελικά η Κροατία να ενταχθεί ως το 27^ο κράτος-μέλος στις 1 Ιουλίου 2013.⁴⁴

---

⁴⁰ Croatia on the Road to the EU, ο.π. σσ. 10-16

⁴¹ Τα προγράμματα αυτά αποτελούσαν τα βασικά εργαλεία παροχής προενταξιακής υποστήριξης της ΕΕ στις χώρες της περιοχής της ΝΑ Ευρώπης. Το Phare παρείχε υποστήριξη για δημιουργία θεσμικών μέτρων και συστημάτων, και μέτρων προώθησης κοινωνικής συνοχής, το ISPA για υποδομές, περιβάλλον κλπ., το SAPARD για την αγροτική πολιτική και το CARDS στόχευε στη στήριξη χωρών των Δ. Βαλκανίων για τη συμμετοχή τους στο SAP.

⁴² Croatia on the Road to the EU page16-24

⁴³ Croatia on the Road to the EU page25

⁴⁴ Croatia Road to the EU page 26-27.

3.3. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΠΟΡΕΙΑ ΚΑΙ ΕΞΕΥΡΕΣΗ ΛΥΣΕΩΝ

Όπως και στην περίπτωση της Ρουμανίας (βλ. πιο πάνω, 2.2.2.), έτσι και σ' αυτή της Κροατίας, η διαδικασία προς την ένταξη υπήρξε μακρά και όχι χωρίς προβλήματα και καθυστερήσεις.

Ένα από τα αίτια για την καθυστέρηση σχετίζεται με την εσωτερική πολιτική κατάσταση στη χώρα. Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω (3.1.), μετά το θάνατο του Τούτζμαν και την ήττα του HDZ κυριάρχησε στη χώρα ένα νέο πολιτικό αφήγημα βασισμένο στη θέση ότι για να επιβιώσει ως ανεξάρτητο κράτος η Κροατία έπρεπε να συμμετέχει στους ευρωπαϊκούς και γενικότερα δυτικούς θεσμούς. Αν έμενε εκτός κινδύνευε με οικονομική, θεσμική και πολιτική οπισθοδρόμηση και, εν τέλει, με υπαρξιακούς κινδύνους σχετιζόμενους με την άμυνα και την ασφάλειά της.⁴⁵ Η Σερβία και τα όσα υπέστη το 1999 ήταν ένα πρόσφατο, ζηρό παράδειγμα προς αποφυγήν. Ο νέος πολιτικός λόγος που δημιουργήθηκε έτσι ήταν φιλο-Δυτικός και φιλο-Ευρωπαϊκός. Η αλλαγή αυτή, σε σχέση με την περίοδο Τούτζμαν, επηρέασε βαθιά όχι μόνο την εξωτερική πολιτική της χώρας αλλά τον πυρήνα της ταυτότητας του κράτους. Ενώ πριν η Κροατική ταυτότητα είχε δομηθεί σε αντιπαλότητα με «άλλους» (τη Σερβία, τους Μουσουλμάνους, την Ευρώπη, τους Σέρβους της Κροατίας κλπ.) τώρα πια κτιζόταν γύρω από έναν «θετικό» ορισμό συμμετοχής στην Ευρώπη, συνεργασίας κλπ.⁴⁶ Αυτή όμως η αλλαγή δεν υποστηριζόταν από όλες τις πολιτικές δυνάμεις. Η αντιπολίτευση ήταν ισχυρή ειδικά όσο αφορούσε πρωτοβουλίες περιφερειακής συνεργασίας ή συνεργασίας με την ΕΕ. Όταν η κροατική κυβέρνηση υπέγραψε με την ΕΕ τη ΣΣΣ, το 2001, η τουτζμανική αντιπολίτευση μαζί με ομάδες βετεράνων του «πατριωτικού πολέμου» διαμαρτυρήθηκε έντονα για την υπογραφή με το επιχείρημα ότι αποτελούσε απόδειξη της «επιστροφής της Κροατίας στα Βαλκάνια»⁴⁷. Ήταν σημαντικό για την πορεία της χώρας προς την ΕΕ και την καθυστέρηση των μεταρρυθμίσεων ότι τμήματα των ΜΜΕ υποστήριζαν αυτές τις θέσεις αλλά και, πολύ σημαντικό, τομείς της δημόσιας διοίκησης, ειδικά των υπηρεσιών ασφαλείας, της αστυνομίας και του δικαστικού σώματος, παρέμεναν όπως είχαν επί Τούτζμαν χωρίς καμία εσωτερική μεταρρύθμιση. Αυτές οι δυνάμεις, παρότι δεν μπορούσαν να αναστρέψουν την πορεία της χώρας προς την ΕΕ μπορούσαν να την επιβραδύνουν, όπως και το έκαναν, για παράδειγμα, στον τομέα της συνεργασίας με το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο της Χάγης για τα Εγκλήματα στην Πρώην Γιουγκοσλαβία (Διεθνές Δικαστήριο).⁴⁸

Το ζήτημα αυτό, της συνεργασίας δηλαδή της χώρας για την παραπομπή εγκληματιών πολέμου στο Διεθνές Δικαστήριο αποτέλεσε εξαιρετικά σοβαρή

---

⁴⁵ Jović, ο.π. σ. 93.

⁴⁶ Ο.π. σ. 94.

⁴⁷ Ο.π. σ. 95.

⁴⁸ Ο.π. σ. 96.

πρόκληση για το πολιτικό σύστημα της Κροατίας και θεωρείται ένας από τους βασικούς λόγους που καθυστέρησε η διαδικασία ένταξης.⁴⁹

Είναι και πάλι σκόπιμο να επισημανθεί εδώ ότι η πολιτική της αιρεσιμότητας όσο αφορούσε τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων συνδεόταν άμεσα με το ζήτημα αυτό, το οποίο η ΕΕ θεωρούσε ως πρωταρχικής σημασίας. Πράγματι, η αρχή της αιρεσιμότητας επαναλήφθηκε με έμφαση στην πρόταση της Επιτροπής για ανάπτυξη συμβατικών σχέσεων με τις χώρες της ΝΑ Ευρώπης, ήδη τον Οκτώβριο του 1996, όπου η Επιτροπή διευρύνει τις προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούν οι χώρες που ενδιαφέρονται να συνάψουν συμβατική σχέση με την ΕΕ προσθέτοντας τα εξής συγκεκριμένα αιτήματα: α) αμοιβαία αναγνώριση των πρώην γιουγκοσλαβικών δημοκρατιών, β) συνεργασία με το Διεθνές Δικαστήριο και γ) εποικοδομητική στάση στα ζητήματα διαδοχής ανάμεσα στις πρώην γιουγκοσλαβικές δημοκρατίες.⁵⁰

Το πρόβλημα, στη συγκεκριμένη περίπτωση, επικεντρωνόταν στην παραπομπή στο Διεθνές Δικαστήριο των στρατηγών του Κροατικού Στρατού Γκοτόβινα και Μπομπέτκο τον Ιούνιο του 2001 και Αύγουστο του 2002 αντίστοιχα. Η παραπομπή τους λειτούργησε συσπειρωτικά για την τουτζμανική, αντι-ευρωπαϊκή αντιπολίτευση και οδήγησε σε μαζικές εκδηλώσεις διαμαρτυρίας και διαφωνίες μεταξύ των κυβερνητικών εταίρων υπό την πίεση αυτών των εκδηλώσεων. Ο Γκοτόβινα εξαφανίστηκε και η Κροατική κυβέρνηση προσέβαλε την απόφαση παραπομπής του Μπομπέτκο ως παράνομη. Ο Πρόεδρος Μέσιτς επέμεινε στην ανάγκη πλήρους συνεργασίας με το Διεθνές Δικαστήριο, αλλά δεν είχε εκτελεστικές αρμοδιότητες και η στήριξη ειδικά για τον Μπομπέτκο ήταν ευρεία.

Η διστακτική αν όχι αρνητική στάση της Κροατίας στο ζήτημα της συνεργασίας με το Διεθνές Δικαστήριο δεν έμεινε χωρίς συνέπειες. Το 2002, οι ΗΠΑ ανέστειλαν ένα δικό τους πρόγραμμα βοήθειας για δικαστικές μεταρρυθμίσεις στην Κροατία και το 2002 το Ηνωμένο Βασίλειο ανέστειλε την κύρωση της συμφωνίας SAP λόγω της άρνησης της χώρας να εκδώσει τον Μπομπέτκο. Ο Μπομπέτκο διέφυγε της σύλληψης μέχρι το τέλος, χάρη στις αντιδράσεις των υποστηρικτών του και πέθανε, άρρωστος, το 2003. Ο Γκοτόβινα όμως συνελήφθη το 2005 στην Ισπανία με την βοήθεια της Κροατικής κυβέρνησης, και ο σκόπελος τελικά ξεπεράστηκε. Πάντως η υπόθεση των στρατηγών εξελήφθη από τους Ευρωπαίους και άλλους Δυτικούς δυνάμει εταίρους της Κροατίας ως αδυναμία της χώρας να απεμπλακεί οριστικά από το παρελθόν της πριν το 2000 και επηρέασε αρνητικά την ενταξιακή πορεία της χώρας.⁵¹

⁴⁹ Βλ. σχετικά Jovic, ο.π. σ. 96 κ.ε. και Lejour Arjan, Mervar Andrea, Verweij Gerard, The Economic Effects of Croatia's Accession to the EU, The Institute of Economics, Zagreb, 2007, σ. 8 <https://www.eizg.hr/UserDocImages/publikacije/serijske-publikacije/radni-materijali/The Economic Effects of Croatias Accession to the EU.pdf>

⁵⁰ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, COM (1996) 476 final, 2/10/96.

⁵¹ Βλ.. αναλυτικά για την υπόθεση των στρατηγών και τις πολιτικές επιπτώσεις της στην Κροατία και την εξωτερική/ευρωπαϊκή της πολιτική, Jovic, ο.π. σ.96 κ.ε.

Τέλος, μια άλλη αιτία καθυστέρησης στην πορεία προς την ένταξη ήταν η κατάσταση της κροατικής οικονομίας. Ως ομόσπονδη δημοκρατία της πρώην Γιουγκοσλαβίας, η Κροατία ήταν, μαζί με τη Σλοβενία, το πιο ανεπτυγμένο οικονομικά τμήμα της χώρας.⁵² Καθώς η οικονομία της δεν ήταν τυπικά σοσιαλιστική αντιμετώπιζε με θετικές προοπτικές τη μετάβαση σε μια ανοιχτή οικονομία της αγοράς στην αρχή της δεκαετίας του '90. Είχε υψηλό κατά κεφαλήν εισόδημα, οικονομική εξωστρέφεια, ειδικευμένο εργατικό δυναμικό και σχετικά ανεπτυγμένη αγορά αγαθών και υπηρεσιών. Όμως η διάλυση της πρώην Γιουγκοσλαβίας και οι καταστροφές που έφεραν οι πολεμικές επιχειρήσεις προξένησαν μεγάλες δυσλειτουργίες στην οικονομία. Οι διαδικασίες οικονομικών μεταρρυθμίσεων, ιδιωτικοποιήσεων κλπ. Αναβλήθηκαν και μια νέα σειρά προβλημάτων ανέκυψε όπως καταστροφές στις παραγωγικές υποδομές και στις κατοικίες, ένας μεγάλος αριθμός προσφύγων και εκτοπισμένων και διακοπή των εμπορικών και χρηματοπιστωτικών ροών. Η απώλεια αγορών στην πρώην Γιουγκοσλαβία έφερε 40% απώλεια της οικονομικής παραγωγής μεταξύ 1990 και 1993. Αυτή η εξέλιξη μαζί με τα αυξημένα έξοδα για την άμυνα και την φροντίδα των προσφύγων οδήγησε σε αυξημένα ελλείματα και αυξημένο πληθωρισμό. Το 1993, όταν η κυβέρνηση αποφάσισε να εφαρμόσει σταθεροποιητικό πρόγραμμα, ο πληθωρισμός είχε φτάσει στο 40%. Πάντως, το σταθεροποιητικό πρόγραμμα του 1993 εφαρμόστηκε με επιτυχία και σταδιακά διαμορφώθηκε σταθερό μακροοικονομικό περιβάλλον.⁵³

Παράλληλα, όσο αφορά την οικονομία, η Κροατία, παρά την εμπλοκή της στη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας και στον πόλεμο της Βοσνίας, δεν έχασε ποτέ τα ΑΕΜ (εμπορικές προτιμήσεις). Ιδίως κατά την περίοδο Τούτζμαν, η χώρα απειλήθηκε αρκετές φορές με αφαίρεση των ΑΕΜ και άλλες κυρώσεις, ειδικά όταν τήρησε παρελκυστική τακτική στο ζήτημα επιστροφής Σέρβων προσφύγων στις εστίες τους. Αλλά τελικά, στη μετά-Τούτζμαν εποχή, η χώρα έλαβε μέτρα για την υλοποίηση των δεσμεύσεών της και τα ΑΕΜ διατηρήθηκαν.⁵⁴

Η πορεία της Κροατίας προς την ένταξη ήταν μακρά και επίπονη με τους όρους και τα κριτήρια που τέθηκαν σε αυτήν να είναι αρκετά πιο αυστηρά από αυτά που τέθηκαν σε άλλες υποψήφιες χώρες και την επιτήρηση να είναι επίσης πιο στενή. Ήταν μια ένδειξη όχι μόνο της πολυπλοκότητας του δικτύου μετάβασης της Κροατίας αλλά και της γενικότερης συμπεριφοράς της Ε.Ε. απέναντι στο ζήτημα της διεύρυνσης το οποίο άρχισε να τίθεται από το 1991. Αξίζει να σημειωθεί ότι παραμένει η μόνη χώρα των Δυτικών Βαλκανίων η οποία πέτυχε την ένταξη της και η οποία εντάχθηκε στην .Ε.Ε σύμφωνα με την «αρχή της λεμβοδρομίας» (regatta

---

⁵² Lejour, Mervar, Verweij, ο.π. σ. 8.

⁵³ Ο.π. σ.8-9.

⁵⁴ Τυροπώλη, ο.π. σ. 69-70.

principle) η οποία συνοπτικά σημαίνει πως όποιος πετυχαίνει πρώτος, εξυπηρετείται πρώτος.⁵⁵

4. ΣΥΓΚΡΙΝΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΕΝΤΑΞΙΑΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΔΥΟ ΧΩΡΩΝ

Οι δύο χώρες που εξετάζονται εδώ, Ρουμανία και Κροατία, ανήκουν στην ίδια ευρύτερη γεωγραφική περιοχή, της ΝΑ Ευρώπης ή των Βαλκανίων, και προέρχονται και οι δύο από την ευρύτερη ομάδα των ευρωπαϊκών χωρών που στα τέλη της δεκαετίας του '80 και τις αρχές του '90 πραγματοποίησαν τη μετάβαση από κομμουνιστικά καθεστώτα στη δημοκρατία δυτικού τύπου και την οικονομία της αγοράς.

Είναι βέβαια υπεραπλουστευτικό να υποστηρίζει κανείς ότι η γεωγραφική θέση και το κοινό ή παρόμοιο πολιτικό-οικονομικό παρελθόν καθιστά δύο χώρες συγκρίσιμες. Στην περιοχή των Βαλκανίων το πολιτικό-οικονομικό τοπίο και κατά την περίοδο που οι δύο χώρες επεδίωκαν την ένταξη ήταν πολύ διαφορετικό από χώρα σε χώρα. Στη ΝΑ Ευρώπη εκείνης της περιόδου υπήρχαν «κράτη με ισχυρές γραφειοκρατικές δομές και κράτη με αδύναμους και εύθραυστους θεσμούς, χώρες με δημοκρατικά εκλεγμένες κυβερνήσεις και χώρες με αυταρχικά καθεστώτα, γεωγραφικές ζώνες με αξιόλογη ή με ανύπαρκτη οικονομική βάση, περιοχές μεσαίου - σε παγκόσμια κλίμακα – εισοδήματος και άλλες που [έμοιαζαν] περισσότερο με περιφέρειες του Τρίτου Κόσμου. Η Κροατία και η Αλβανία [ήταν] περισσότερο ένα αντιθετικό δίδυμο παρά κράτη με κοινά χαρακτηριστικά.»⁵⁶

Έτσι, οι δύο χώρες, Ρουμανία και Κροατία κατά τη διαδικασία της ένταξης είχαν σημαντικές διαφορές που επηρέασαν την ενταξιακή τους πορεία. Όπως είδαμε, η Ρουμανία υπήρχε ως κράτος ήδη από τον 19^ο αιώνα, ενώ η Κροατία έπρεπε να δημιουργηθεί ως ανεξάρτητη κρατική οντότητα εν μέσω πολεμικών συρράξεων, εκτοπίσεων πληθυσμών κλπ.

Στο πολιτικό πεδίο, στη Ρουμανία η αντι-κομμουνιστική εξέγερση του 1989 οδήγησε στην άμεση υιοθέτηση της πολιτικής «επιστροφή στην Ευρώπη» αλλά το πολιτικό σύστημα δεν αναμορφώθηκε ριζικά. Οι επιταγές συμμόρφωσης με το ευρωπαϊκό κεκτημένο και οι απαιτήσεις της αιρεσιμότητας συχνά υποτάσσονταν στην εσωτερική πολιτική διαπάλη ή στις δομές εξουσίας που για καιρό παρέμεναν δύσπιστες ως προς τα πλεονεκτήματα της οικονομίας της αγοράς και του πλουραλιστικού μοντέλου δημοκρατίας. Αυτό το χαρακτηριστικό καθόρισε και το κύριο (όχι βέβαια το μόνο) πρόβλημα της Ρουμανίας σε σχέση με την ένταξή της, το πρόβλημα της διαφθοράς.

Η σταθερή πίεση της ΕΕ μέσω της αιρεσιμότητας και όλων των άλλων εργαλείων, όπως είδαμε πιο πάνω (2.2.2) οδήγησε το πολιτικό σύστημα να προχωρήσει στην εφαρμογή πρώτα των αναγκαίων οικονομικών μεταρρυθμίσεων μετά τα μέσα της δεκαετίας του '90 και αργότερα μέτρων για την εμπέδωση θεσμών κράτους δικαίου

⁵⁵ Croatian membership in the EU implications for the Western Balkans- Austrian National Defence Academy, σσ. 1-3, http://www.bundesheer.at/pdf_pool/publikationen/pfpc_rssee_27ws_policy.pdf

⁵⁶ Τζιφάκης – Χουλιάρης, ο.π. σ. 19-21.

και την καταπολέμηση της διαφθοράς μετά το 2004. Έτσι, τα εμπόδια για την ένταξη ξεπεράστηκαν, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι τα δομικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η Ρουμανία σ' αυτόν τον τομέα έχουν ξεπεραστεί.⁵⁷

Για την Κροατία, μια χώρα με ανεπτυγμένη οικονομία ήδη από την εποχή της Γιουγκοσλαβικής Ομοσπονδίας και σε σύγκλιση με πολλές χώρες της Κεντρικής Ευρώπης, το μεγαλύτερο πρόβλημα ήταν η διαδικασία γένεσής της ως κράτους. Τμήματα της χώρας ήταν υπό κατοχή μέχρι το 1995 και η τελική ρύθμιση των συννοριακών θεμάτων έγινε το 1997. Ο πόλεμος, εκτός από το ότι προκάλεσε χιλιάδες θανάτους, μαζικές εκτοπίσεις και μετανάστευση και εκτεταμένες καταστροφές, καθυστέρησε ουσιαστικά τη μετάβαση σε μια λειτουργική δημοκρατία και την ανάπτυξη δημοκρατικών θεσμών.⁵⁸ Η διακυβέρνηση Τούτζμαν υπήρξε αυταρχική και μόνο στην μετά-Τούτζμαν εποχή αναπτύχθηκαν τόσο οι δημοκρατικοί θεσμοί όσο και η οικονομία. Αλλά το μεγαλύτερο πρόβλημα που κληροδότησε στη χώρα ο πόλεμος σε σχέση με την ένταξη της στην ΕΕ ήταν η μη συμμόρφωση με τις απαιτήσεις για συνεργασία με το Διεθνές Δικαστήριο και με τις άλλες χώρες της περιοχής – πρώην ομόσπονδες δημοκρατίες της Γιουγκοσλαβίας. Αυτός ήταν και ο βασικός λόγος για τη μεγάλη καθυστέρηση στην ένταξη.

Πέρα όμως από τις διαφορές, που σχετίζονται τόσο με το πολιτικό, οικονομικό και ιστορικό υπόβαθρο των δύο χωρών όσο και με την διαδικασία μετάβασής τους από ένα σύστημα σε ένα άλλο κατά τα τέλη της δεκαετίας του '80, υπάρχουν ομοιότητες που κυρίως αφορούν τους κοινούς στόχους των δύο χωρών για το μέλλον τους. Έτσι, και οι δύο υπό εξέταση χώρες, παρά τις εσωτερικές αντιφάσεις ή αντιστάσεις και τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν στην πορεία, προχώρησαν στις αναγκαίες προσαρμογές και μεταρρυθμίσεις κυρίως γιατί, υπήρχε μια σειρά από λόγους, κοινούς και για τις δύο, καθώς και για άλλες χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης που επιδίωξαν και πέτυχαν την ένταξή τους στην ΕΕ. Αυτοί οι λόγοι σχετίζονταν με: Την έλξη που ασκούσε η ένταξη στην ευρωπαϊκή οικογένεια, μια οικογένεια χωρών πλούσιων και κατά τεκμήριο ελεύθερων σε χώρες που προήλθαν από ένα παρελθόν μονολιθικό και καταπιεστικό. Αυτή την τάση εξέφραζε ιδιαίτερα το ρουμανικό σύνθημα «επιστροφή στην Ευρώπη». Δεύτερον, η ανάγκη και των δύο χωρών να ενταχθούν σε ένα περιβάλλον οικονομικής και θεσμικής ασφάλειας, αλλά και ασφάλειας από «μαλακές» απειλές όπως αυτές που σχετίζονται με και πηγάζουν από τη διαφθορά, το οργανωμένο, διεθνές έγκλημα κλπ. (Και, βέβαια, που σχετίζονται και με τη στρατιωτική τους ασφάλεια, κάτι που εξηγεί την παράλληλη πορεία τους για ένταξή τους στο NATO που πραγματοποιήθηκε το 2004 για τη Ρουμανία και το 2009 για την Κροατία.) Ακόμη, και για τις δύο χώρες, τη Ρουμανία με σημαντικές οικονομικές υστερήσεις και την Κροατία καθημαγμένη από τις συνέπειες του πολέμου η συμμετοχή στην ΕΕ είχε προφανή οικονομικά πλεονεκτήματα, παρόλο που η μετάβαση από ένα τύπο οικονομίας σε έναν άλλο

⁵⁷ Βλ. σχετικά και Ίδρυμα Bertelsmann, Έκθεση Δείκτη Μεταρρύθμισης για τη Ρουμανία, 2018, <http://www.bti-project.org/en/reports/country-reports/detail/itc/rou/>

⁵⁸ Βλ. σχετικά και Ίδρυμα Bertelsmann, Έκθεση Δείκτη μεταρρύθμισης για την Κροατία, 2018, <http://www.bti-project.org/en/reports/country-reports/detail/itc/hrv/>

σήμαινε ανάδυση νέων οικονομικών δυνάμεων και καταστροφή των παλαιών δομών. Συνδυασμένο με την ασφάλεια και την οικονομική ανάπτυξη σε καθεστώς φιλελεύθερης οικονομίας, ήταν το πλεονέκτημα της ασφάλειας δικαίου που προσέφερε η ένταξη, πλεονέκτημα σημαντικό τόσο για τους ιδιώτες και την κατοχύρωση της περιουσίας τους όσο και για τις επιχειρήσεις. Τέλος, σε κάθε περίπτωση, και για τις δύο χώρες, οι εναλλακτικές δυνατότητες ήταν εξαιρετικά περιορισμένες αν όχι ανύπαρκτες. Για τη Ρουμανία, το Σύμφωνο της Βαρσοβίας και η Κομεκόν είχαν καταρρεύσει και η μόνη εναλλακτική διέξοδος ήταν η ΕΕ. Για την Κροατία, η Γιουγκοσλαβία είχε καταρρεύσει και οι άμεσοι γείτονες και δυνάμει εταίροι της βρίσκονταν στην ΕΕ και τη Δύση.⁵⁹

Αλλά και, αντίστροφα, από πλευράς ΕΕ, η μεγάλη και χρονικά εκτεταμένη διαδικασία διεύρυνσης προς Ανατολάς του 2004 – 2013 αποσκοπούσε και στην παγίωση και επαύξηση της επιρροής της ΕΕ και της Δύσης γενικότερα στο χώρο που την προηγούμενη ιστορική περίοδο ασκούσε εκτεταμένη ή έστω περιορισμένη επιρροή η Μόσχα. Αυτό ίσχυε ιστορικά και για προηγούμενες διευρύνσεις της ΕΟΚ/ΕΕ. Όπως επισημαίνεται⁶⁰ «η στήριξη και άλλων κρατών μελών προς τη διεύρυνση σχετιζόταν συχνά με γεωπολιτικά οράματα: το ενδιαφέρον των χωρών του Βορρά για τις Βαλτικές χώρες, της Αυστρίας για τον περίγυρο της πρώην Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας, της Ιταλίας για την “terra Danubiana” και την Αδριατική, της Ελλάδας για τα Βαλκάνια.»

Έτσι, τα κίνητρα και για τις δύο χώρες ήταν κοινά. Στην καλύτερη περίπτωση θα εξασφάλιζαν πολιτική και οικονομική σταθερότητα και αυξημένη ασφάλεια και στη χειρότερη θα κέρδιζαν πολλά περισσότερα από το να μην ενταχθούν.

5. ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΔΙΕΥΡΥΝΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΝΤΑΞΙΑΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΡΟΥΜΑΝΙΑΣ ΚΑΙ ΚΡΟΑΤΙΑΣ

Φαίνεται καταρχήν αυτονόητο το ότι η πολιτική διεύρυνσης μιάς μεγάλης και ισχυρής ένωσης κρατών όπως η ΕΕ επηρεάζει εξ ορισμού την πορεία προς την ένταξη υποψήφιων κρατών-μελών. Χρειάζεται όμως να δούμε αναλυτικά τα χαρακτηριστικά αυτής της επιρροής και τους τρόπους με τους οποίους πραγματοποιείται.

Η επιρροή, λοιπόν, που ασκεί η ΕΕ προς τις υποψήφιες για ένταξη χώρες είναι επιρροή ενός ισχυρού κέντρου προς μια αδύναμη περιφέρεια⁶¹. Αυτή η επιρροή μπορεί να πάρει ποικίλες μορφές, να είναι, για παράδειγμα, πολιτική από τις κυβερνήσεις και τα όργανα της ΕΕ στις κυβερνήσεις των υποψήφιων κρατών-μελών,

⁵⁹ Αναλυτικότερα για τη σχέση των μετα-κομμουνιστικών ευρωπαϊκών χωρών με την ΕΕ, βλ. Lane David (2007), Post-Communist States and the European Union, *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 23:4, 461-477, <https://doi.org/10.1080/13523270701674558>

⁶⁰ Βαλντέν Σωτήρης. Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση. Οι πολλαπλές κρίσεις και οι προκλήσεις του μέλλοντος σε Βέρνυ Σ., Κόντης Α, (επιμ.) – Τιμητικός Τόμος για τον Παναγιώτη Κ. Ιωακειμίδη, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2017, σ. 689.

⁶¹ Αναστασάκης Όθων. Η Ευρωπαϊκή Ένωση και ο Εκδημοκρατισμός της Βαλκανικής Περιφέρειας: Μεγάλες Προσδοκίες, Συγκρατημένες Επιδόσεις, στο Ι. Αρμακόλας – Θ. Ντόκος, ο.π. σ. 205.

οικονομική από τον πλούσιο ευρωπαϊκό βορρά στον φτωχό νότο ή την ανατολική Ευρώπη, στρατιωτική, μέσα από διάφορες αποστολές της ΕΕ για την αντιμετώπιση θεμάτων ασφαλείας. Αυτή η ισχύς επιτρέπει στην ΕΕ να παρεμβαίνει στα εσωτερικά των υπό ένταξη χωρών και να χωρών και να επιβάλει πολιτικές, να αξιολογεί την πρόοδο, να δαπανά χρήματα και κατά καιρούς να παρεμβαίνει πολιτικά ή και στρατιωτικά.⁶² Αυτή σχέση ισχυρού προς αδύναμο δεν εμφανίστηκε για πρώτη φορά στις περιπτώσεις ένταξης της Ρουμανίας (και Βουλγαρίας) ή της Κροατίας. Η πρώτη εμφάνιση κάποιων συγκεκριμένων, πρόσθετων κριτηρίων πέρα από αυτά που προβλέπει αυτό που τώρα είναι το άρθρο 49 της Συνθήκης έγινε στη «Διακήρυξη για τη Δημοκρατία» στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγης το 1978, όπου διακηρυσσόταν ότι ο σεβασμός για την και η διατήρηση της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και η ύπαρξη μηχανισμών που εξασφαλίζουν την προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων σε κάθε Κράτος Μέλος είναι απαραίτητα στοιχεία για την συμμετοχή.⁶³ Ενόψει της ένταξης της Ελλάδας που πρόσφατα είχε βγει από ένα δικτατορικό καθεστώς, δύο χρόνια αργότερα αλλά και της απόπειρας πραξικοπήματος στην Ισπανία, το 1981, η πρώιμη αυτή πολιτική αιρεσιμότητας δεν ήταν χωρίς νόημα. Σε κάθε περίπτωση, η χρήση της αιρεσιμότητας εντάθηκε στο πλαίσιο της διεύρυνσης προς ανατολάς, όπως είδαμε και πιο πάνω (ειδικά 2.2.2). Ο λόγος θα πρέπει μάλλον να αναζητηθεί ότι σε σχέση με προηγούμενες διευρύνσεις, η απόσταση μεταξύ ΕΕ και πρώην χωρών της ανατολικής και κεντρικής Ευρώπης, που έπρεπε να διανυθεί ήταν μεγαλύτερη και, στην περίπτωση της Κροατίας είχε επιπλέον μεσολαβήσει πόλεμος ο οποίος καθιστούσε πλέον τα κράτη της πρώην Γιουγκοσλαβίας, της πιο ανεξάρτητης και οικονομικά ανεπτυγμένης κομμουνιστικής χώρας, ευάλωτα, οικονομικά ανίσχυρα και πολιτικά ασταθή. «Σε αυτό το πλαίσιο μετακομμουνιστικής πολιτικής αδυναμίας και μεταπολεμικής ανοικοδόμησης στα Βαλκάνια, η ισχύς και η επιρροή της ΕΕ κατέστησαν ακόμη πιο εμφανείς σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της κεντρικής Ευρώπης και της Βαλτικής. Από αυτή τη θέση επιρροής της, η ΕΕ είχε τη δυνατότητα να καθορίζει τις παραμέτρους, να κατευθύνει και να ελέγχει την πολιτική μετάβασης και ενίοτε να παρεμβαίνει για να επηρεάσει άμεσα τις πολιτικές εξελίξεις.»⁶⁴ Πρέπει πάντως να επισημανθεί ότι η συμμόρφωση με τους όρους της ΕΕ όσο αφορούσε την εισαγωγή μεταρρυθμίσεων δεν γινόταν αυτοματικά. Όπως είδαμε πιο πάνω (2.2.2) στην περίπτωση της Ρουμανίας, η εσωτερική πολιτική συγκυρία και η εξεύρεση κατάλληλων πολιτικών πλειοψηφιών ήταν προαπαιτούμενο (για επιτυχή εφαρμογή) μάλλον παρά αποτέλεσμα της πολιτικής ένταξης. Παρόμοια, στην Κροατία υπό τον Τούτζμαν, η αιρεσιμότητα δεν υπήρξε αποτελεσματική. Παρόλα αυτά είχε μια σωρευτική ή βραδυφλεγή δράση που εκδηλώθηκε όταν ο Τούτζμαν πέθανε και το εθνικιστικό/αντιευρωπαϊκό του κόμμα έχασε τις εκλογές. Η ΕΕ δεν προκάλεσε την πολιτική του ήττα, αλλά απ' τη στιγμή που οι νέες κυβερνήσεις εφάρμοζαν τις μεταρρυθμίσεις που έφεραν τη χώρα πιο κοντά στην ένταξη, το ίδιο το κόμμα που ίδρυσε ο Τούτζμαν μεταλλάχθηκε και, επιπλέον, ακόμη και προσωρινές υποχωρήσεις (π.χ. δίωξη των εγκληματιών

⁶² Αναστασάκης, ο.π. σ. 205.

⁶³ https://www.consilium.europa.eu/media/20773/copenhagen_april_1978_eng.pdf

⁶⁴ Αναστασάκης, ο.π. σ. 207.

πολέμου) δεν οδηγούσαν σε ανατροπή της πορείας προς την ένταξη. Βέβαια, δεδομένης της θέσης ισχύος της ΕΕ και των μέσων πίεσης που έχει στη διάθεσή της, είναι συζητήσιμο αν η παρέμβαση της ΕΕ στον εσωτερικό πολιτικό διάλογο χωρών και η υποστήριξη της προς δυνάμεις με συγκεκριμένο πολιτικό πρόγραμμα και εναντίον άλλων με διαφορετικό πρόγραμμα, συνάδει ή έρχεται σε σύγκρουση με τα όσα η ίδια η ΕΕ πρεσβεύει και απαιτεί από τις χώρες-μέλη να τηρούν στα κριτήρια τη Κοπεγχάγης και τα υπόλοιπα σχετικά κείμενα.

Γενικότερα, παρατηρούμε ότι και στις δύο περιπτώσεις, Ρουμανίας και Κροατίας, η πολιτική διεύρυνσης της ΕΕ επηρέασε την ενταξιακή πορεία των χωρών αυτών με τους τρόπους και για τους λόγους που εξετάστηκαν πιο πάνω και που μπορούν τελικά να αναχθούν σε έναν συνδυασμό θετικών μέτρων και πολιτικών που έρχονται ως επιβράβευση προσπαθειών και εκδηλώνονται με πρόοδο σε διαπραγματεύσεις, συμμετοχή σε οργανισμούς, οικονομική ενίσχυση κλπ. Και αρνητικών μέτρων που εκδηλώνονται με μέτρα πειθαναγκασμού, πάγωμα της διαδικασίας ένταξης, κυρώσεων κλπ. Ο βαθμός της τελικής προόδου οριοθετείται ανάλογα με την ισχύ και πίεση της ΕΕ και ο βαθμό αποδοχής ή αντίστασης της υπό ένταξη χώρας.⁶⁵

6. ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΡΟΥΜΑΝΙΑΣ ΚΑΙ ΚΡΟΑΤΙΑΣ ΩΣ ΝΕΩΝ ΜΕΛΩΝ ΣΤΗΝ ΜΕΤΕΠΕΙΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΕΥΡΥΝΣΗΣ ΤΗΣ ΕΕ

Λιγότερη εύκολη και προφανής είναι η απάντηση στο ερώτημα αν η Ρουμανία και η Κροατία, ως νέα μέλη, και μάλιστα με όχι μεγάλη οικονομική, πολιτική, πληθυσμιακή ή στρατιωτική ισχύ ασκούν επίδραση στην πολιτική διεύρυνσης της ΕΕ. Για να επιχειρηθεί μια απάντηση στο ερώτημα, απαιτείται μια σύντομη αναφορά στη φύση ή την «εννοιολόγηση»⁶⁶ της ΕΕ καθώς και στην πολιτική της διεύρυνσης.

6.1. Η ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΕΕ

Έχουν αναπτυχθεί πολλές και διαφορετικές θεωρητικές απόψεις για την εννοιολόγηση της ΕΕ, δηλαδή για την νομική και πολιτική φύση αυτού του οργανισμού που δεν είναι ούτε κράτος, ούτε διακυβερνητικός οργανισμός, ούτε ομοσπονδία ή συνομοσπονδία κρατών, ούτε υπερεθνικός οργανισμός. Η ΕΕ παρουσιάζει τόσο διακυβερνητικά όσο και υπερεθνικά χαρακτηριστικά. Στα διακυβερνητικά χαρακτηριστικά περιλαμβάνεται το ότι στους σημαντικούς τομείς δημόσιας πολιτικής, όπως εξωτερικών υποθέσεων, άμυνας, δημοσιονομικής πολιτικής, εκπαίδευσης κλπ. οι αποφάσεις εξακολουθούν να λαμβάνονται σε μεγάλο βαθμό σε εθνικό επίπεδο. Επίσης, στην πραγματικότητα όλες οι σημαντικές αποφάσεις σχετικά με το γενικό προσανατολισμό της ΕΕ λαμβάνονται στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, δηλαδή στο χώρο που συγκεντρώνει τους ανώτατους

⁶⁵ Βλ. αναλυτικότερα σχετικά, με κριτήρια ένταξης αλλά και τη συζήτηση για το δημοκρατικό έλλειμμα της ίδιας της ΕΕ, Αναστασάκης, ο.π. σσ. 207-216.

⁶⁶ Βλ. αναλυτικά για την εννοιολόγηση της ΕΕ και τη σχετική θεωρητική συζήτηση, Neill Nugent, Πολιτική Διακυβέρνηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Ιστορία, Θεσμοί Πολιτικές, Επιμέλεια-Επίμετρο, Μαρία Μ. Δενδρινού, Εκδόσεις Σαβάλλας, Αθήνα 2012, σσ. 571 κ.ε.

εκπροσώπους των κρατών-μελών. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο σπάνια λαμβάνει αποφάσεις με πλειοψηφία. Όλες οι σημαντικές αποφάσεις προϋποθέτουν την έγκριση των Υπουργών του Συμβουλίου Υπουργών και ορισμένες απαιτούν ομόφωνη έγκριση. Όταν επιτρέπεται η λήψη αποφάσεων με ειδική πλειοψηφία στο Συμβούλιο Υπουργών καταβάλλονται πάντα προσπάθειες να επιτευχθεί συναίνεση. Από τα υπερεθνικά χαρακτηριστικά σημαντικά είναι ο σημαντικός ρόλος της Επιτροπής στη διαμόρφωση του πολιτικού προγράμματος της ΕΕ. Παρόλο που ενδέχεται να υποχωρήσει στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και στο Συμβούλιο Υπουργών όταν πρόκειται για σημαντικές αποφάσεις, είναι ένα εξαιρετικά σημαντικό όργανο λήψης αποφάσεων από μόνο του και, πράγματι, σε ποσοτικούς όρους, το μεγαλύτερο μέρος της νομοθεσίας της ΕΕ εκδίδεται από την Επιτροπή. Ανάλογα σημαντική επιρροή ασκούν, στα δικά τους πεδία, το Συμβούλιο Υπουργών και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.⁶⁷

Μέσω λοιπόν τόσο των διακυβερνητικών χαρακτηριστικών της ΕΕ, αλλά και της συμμετοχής τους στα διακυβερνητικά χαρακτηριστικά, όλες οι χώρες-μέλη συνδιαμορφώνουν την πολιτική της ΕΕ, ίσως όχι πάντοτε στον ίδιο βαθμό και με την ίδια ισχύ, αλλά πάντως την συνδιαμορφώνουν. Υπάρχει βέβαια μια εκτεταμένη συζήτηση για την ισότητα στα διακυβερνητικά όργανα, με κεντρικό στοιχείο αιτιάσεις ότι λειτουργεί ένα άτυπο διευθυντήριο μεγάλων κρατών μελών που παρακάμπει τις απόψεις ή αντιρρήσεις των μικρομεσαίων. Όπως όμως έχει παρατηρηθεί «ήταν εξαρχής ανακριβής η άποψη περί επιβολής των θέσεων των “Μεγάλων” στους “Μικρούς” ή των “Βορείων” στους “Νοτίους”». Όπως είχε εύστοχα παρατηρήσει ο Π.Κ. Ιωακειμίδης ... οι συμμαχίες των κρατών μελών μεταβάλλονται ανάλογα με τα θεματικά πεδία. Χαρακτηριστική είναι η συσπείρωση των έξι ιδρυτικών μελών στις νεότερες διακυβερνητικές διασκέψεις. Χαρακτηριστικές είναι επίσης οι συσπειρώσεις των κρατών μελών που υποστηρίζουν ή αντιτίθενται στην απελευθέρωση του παγκόσμιου εμπορίου ή τη θέσπιση απαιτητικών προδιαγραφών προστασίας του καταναλωτή ή του περιβάλλοντος...»⁶⁸ Θα προσέθετε κανείς, πιο πρόσφατα, τις συσπειρώσεις χωρών της κεντρικής Ευρώπης ή του Βίσεγκραντ σε θέματα μεταναστευτικής πολιτικής κ.α.

Έτσι λοιπόν, κάθε κράτος μέλος συνδιαμορφώνει τις πολιτικές της ΕΕ και άρα οι δύο υπό εξέταση χώρες συνδιαμορφώνουν και επηρεάζουν την πολιτική της διεύρυνσης μετά την ένταξή τους.

6.2 Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΔΙΕΥΡΥΝΣΗΣ

⁶⁷ Ο.π. σσ. 584-585

⁶⁸ Στεφάνου Κωνσταντίνος Α. Η Νομιμοποίηση του Ενοποιητικού Εγχειρήματος, σε Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση, Οι πολλαπλές κρίσεις και οι προκλήσεις του μέλλοντος – Τιμητικός Τόμος για τον Παναγιώτη Κ. Ιωακειμίδα – Βέρνου Σουζάνα, Κόντης Αντώνης Κόντης (επιμ.) Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2017, σ. 89.

Εξετάσαμε πιο πάνω αναλυτικά τις διαδοχικές φάσεις της διεύρυνσης της ΕΟΚ/ΕΕ, τα κριτήρια για ένταξη, τους λόγους για τους οποίους χώρες επιδιώκουν την ένταξη κλπ. Είδαμε ότι τα κριτήρια ορίζονται με αρκετή σαφήνεια, αλλά πάντως ως προϋποθέσεις έναρξης διαπραγματεύσεων και όχι ως θετική πολιτική που προσδιορίζει τι επιθυμεί η ΕΕ (κριτήρια Κοπεγχάγης). Και ακόμη ότι τα αιτούμενα από τις χώρες μέλη είναι συγκεκριμένα αλλά ποικίλλουν κατά περίπτωση (πάταξη διαφθοράς στη Ρουμανία, συνεργασία με το Διεθνές Δικαστήριο στην Κροατία, οικονομικές μεταρρυθμίσεις και στις δύο χώρες κλπ.). Είδαμε ακόμη ότι η διεύρυνση και η αιρεσιμότητα αποτελούν εργαλεία εξωτερικής πολιτικής της ΕΕ κατά δύο κυρίως έννοιες: Πρώτον διότι χρησιμοποιήθηκαν ιδίως μετά το 1989 για να προσδέσουν εύθραυστες και ασταθείς χώρες που έβγαιναν από ένα καθεστώς ολοκληρωτισμού με μια ευημερούσα και δημοκρατική κοινότητα κρατών. Και δεύτερον διότι το κίνητρο της ένταξης χρησιμοποιήθηκε για την επιβολή ή πραγματοποίηση αλλαγών πολιτικής στο εσωτερικό αυτών των χωρών.

Παρόλα αυτά, παρά τα πιο πάνω συγκεκριμένα επιμέρους χαρακτηριστικά, η ίδια η πολιτική διεύρυνσης δεν ορίζεται σαφώς από την ΕΕ με ένα γενικό τρόπο. Η ΕΕ δεν είχε ποτέ μια ορισμένη, σαφή πολιτική για τη διεύρυνση αλλά μάλλον αντέδρασε στις κατά καιρούς αιτήσεις συμμετοχής αντί να θέσει εκ των προτέρων τις προτιμήσεις και τους στόχους της. Αυτό οφείλεται και στο γεγονός ότι η πολιτική διεύρυνσης επηρεαζόταν πάντοτε και από τα γεωπολιτικά συμφέροντα των κρατών μελών, ιδίως των ισχυρότερων, ιδίως μετά το 1989, όπου η μεν Γερμανία έδινε προτεραιότητα στην κυριαρχία και ασφάλεια στα ανατολικά της σύνορα μετά την πτώση του Τείχους, το δε Ηνωμένο Βασίλειο στη σταθερή αντισοβιετική/αντιρωσική και ατλαντική του πολιτική.⁶⁹ Σε κάθε περίπτωση, ένα από τα χαρακτηριστικά της διεύρυνσης είναι ότι «οι συζητήσεις, οι ανησυχίες και οι προτεραιότητες της πολιτικής [της διεύρυνσης] επηρεάστηκαν από τα νέα μέλη, που έφεραν μαζί τους τις δικές τους απαιτήσεις, προτιμήσεις και προβλήματα. Για παράδειγμα...η διεύρυνση με τις χώρες 10+2 συνέβαλε στην άσκηση πιέσεων ώστε ο προϋπολογισμός της ΕΕ να είναι περισσότερο επικεντρωμένος στην παροχή συνδρομής για την οικονομική ανάπτυξη των ΧΚΑΕ και συνέβαλε επίσης στην απόδοση υψηλότερης προτεραιότητας στις σχέσεις της ΕΕ με τη Ρωσία.»⁷⁰

Έτσι λοιπόν, η ένταξη των δυο υπό εξέταση χωρών πράγματι επηρέασε την μετέπειτα πολιτική διεύρυνσης όχι μόνο με τον τρόπο που περιγράφεται πιο πάνω, αλλά, επιπρόσθετα και με ένα άλλο τρόπο που περιγράφεται αμέσως πιο κάτω.

6.3. ΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ ΠΡΟΝΟΜΙΑΚΟ ΠΕΔΙΟ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΔΙΕΥΡΥΝΣΗΣ

Με την ένταξη της Κροατίας, το 2013, επικρατούσε ακόμη η άποψη ότι η πολιτική διεύρυνσης, ακόμη κι αν ήταν κάπως ασαφής ανά περίπτωση, παρέμενε αποτελεσματική και μπορούσε να επιφέρει αποτελέσματα σε μια σειρά χωρών, όπως την Τουρκία, τη Γεωργία και την Ουκρανία. Για λόγους που δεν εμπόδιζαν στο

⁶⁹ Nugent, ο.π. σ. 93, και παράβαλε επίσης την ανάλυση του Βαλντέν, ο.π. σσ.687-690.

⁷⁰ Nugent, ο.π. σ. 97.

πεδίο αυτής της εργασίας, στα χρόνια που μεσολάβησαν, η διαδικασία ένταξης της Τουρκίας πάγωσε μαζί με το γενικότερο κλίμα στις Ευρω-τουρκικές σχέσεις. Επίσης, η διεύρυνση ή η ευρωπαϊκή πολιτική γειτονίας προς Ανατολάς (Γεωργία, Ουκρανία) απέτυχε, κυρίως λόγω της υποτίμησης από πλευράς ΕΕ του ρόλου και των θέσεων της Ρωσίας στην περιοχή. Τέλος, εξελίξεις όπως η οικονομική κρίση, η κρίση του μεταναστευτικού/προσφυγικού ζητήματος και το Brexit περιόρισαν σημαντικά τη δυναμική της διεύρυνσης.

Μετά τις παραπάνω εξελίξεις, και παρόλα τα προβλήματα που κι εκεί παρατηρούνται, η περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων παραμένει ουσιαστικά το μοναδικό ή έστω το προνομιακό πεδίο δυνητικής περαιτέρω διεύρυνσης της ΕΕ. Πράγματι, την πρόθεση της ΕΕ να επιμείνει στην πολιτική διεύρυνσης στα Δυτικά Βαλκάνια καταδεικνύει η Έκθεση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή για τις Περιφέρειες της 6^{ης} Φεβρουαρίου 2018 για μια «Αξιόπιστη Προοπτική Διεύρυνσης για και μια ενισχυμένη συμμετοχή της ΕΕ στα Δυτικά Βαλκάνια».⁷¹ Στην Έκθεση αυτή η Επιτροπή υπενθυμίζει τη δήλωση του Προέδρου της, Ζαν Κλωντ Γιουνκέρ, στην ομιλία του 2017 για τη Κατάσταση της Ένωσης ότι «αν επιθυμούμε σταθερότητα στην γειτονιά μας τότε πρέπει να διατηρήσουμε μια αξιόπιστη προοπτική διεύρυνσης για τα Δυτικά Βαλκάνια». Στην Έκθεση αναφέρεται επίσης η απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Μαρτίου 2017, όπου το Συμβούλιο «επιβεβαιώνει την αναντίρρητη στήριξή του στην ευρωπαϊκή προοπτική των Δυτικών Βαλκανίων.» Στην Έκθεση τονίζεται ακόμη ότι «τα Δυτικά Βαλκάνια αποτελούν τμήμα της Ευρώπης και περιβάλλονται από χώρες μέλη της ΕΕ. Οι λαοί της ΕΕ και της περιοχής έχουν κοινή κληρονομιά και ιστορία και ένα μέλλον που προσδιορίζεται από κοινές ευκαιρίες και προκλήσεις. Η ΕΕ έχει μακρά ιστορία ισχυρής δέσμευσης στην περιοχή. Από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Θεσσαλονίκης το 2003 υποστηρίζει το μέλλον της περιοχής ως αναπόσπαστου (integral) τμήματος της ΕΕ.» Τονίζεται ακόμη ότι αν και η ένταξη δεν πρόκειται να είναι άμεση διότι οι χώρες των Δ. Βαλκανίων πρέπει προηγουμένως να ενισχύσουν τις προσπάθειές τους για εφαρμογή ζωτικών μεταρρυθμίσεων και εύρεση οριστικών λύσεων στα προβλήματα με τους γείτονές τους, ο στόχος είναι να γίνει εφικτή η ένταξη μέχρι το 2025. Από την πλευρά της η ΕΕ βλέπει, σύμφωνα με την Έκθεση, αυτή την προοπτική ως «επένδυση στην ασφάλεια, την οικονομική ανάπτυξη και επιρροή της ΕΕ καθώς και στη δυνατότητά της να προστατεύει τους πολίτες της.»

Είναι λοιπόν σαφές απ' όσα εκτέθηκαν πιο πάνω (6.1., 6.2., 6.3.) ότι η Ρουμανία και η Κροατία, παρά το ότι είναι μεταξύ των νεότερων μελών της Ένωσης, παρά το μεσαίο ή μικρό μέγεθος των οικονομιών ή του πληθυσμού τους, επηρέασαν και επηρεάζουν την πολιτική διεύρυνση, τόσο λόγω της φύσης και του τρόπου λειτουργίας της ΕΕ, όσο και λόγω του συνδυασμού της γεωγραφικής τους θέσης και

---

⁷¹ European Commission, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans, Strasbourg, 6.2.2018, COM (2018) 65 final, απ' όπου και όλες οι παρακάτω παραθέσεις κειμένου σε εισαγωγικά.

της κατεύθυνσης που έχει πάρει η πολιτική διεύρυνσης. Είναι μάλιστα αξιοσημείωτο ότι η Έκθεση της Επιτροπής του Φεβρουαρίου 2018, καλεί τις υποψήφιες χώρες των Δ. Βαλκανίων να επικεντρώσουν «τις προσπάθειές τους για εφαρμογή ζωτικών μεταρρυθμίσεων και εύρεση οριστικών λύσεων στα προβλήματα με τους γείτονές τους», τομείς οι οποίοι, όπως είδαμε πιο πάνω στα σχετικά σημεία υπήρξαν καίριας σημασίας για τη Ρουμανία και την Κροατία. Σ' αυτούς τους τομείς θα μπορούσαν πλέον αυτές οι δύο χώρες, ως μέλη της ΕΕ, να συνεισφέρουν τόσο με την δική τους εμπειρία, όσο και με την γενικότερη επιρροή τους στην περιοχή.

Και, πράγματι, οι δύο χώρες συμπλέουν στη στόχευσή τους σχετικά με την πολιτική διεύρυνσης της ΕΕ, ώστε υπάρχουν σαφείς ενδείξεις ότι όχι μόνον θα επηρεάσουν την πολιτική διεύρυνση, αλλά θα δράσουν προς την ίδια κατεύθυνση, καθώς μάλιστα πρόκειται να ασκήσουν την προεδρία της ΕΕ για πρώτη φορά, η Ρουμανία το πρώτο εξάμηνο του 2019 και η Κροατία το πρώτο εξάμηνο του 2020. Ενδεικτικά, σε συνάντησή τους στο Βουκουρέστι, το Μάρτιο του 2017, οι δύο Υπουργοί Εξωτερικών Ρουμανίας Teodor Melescanu και Κροατίας Davor Ivo Stier, συμφώνησαν ότι μοιράζονται παρόμοιες απόψεις για τα περισσότερα ευρωπαϊκά ζητήματα περιλαμβανομένης της διεύρυνσης και του μέλλοντος του Ευρωπαϊκού εγχειρήματος.⁷² Η προσήλωση στους κοινούς αυτούς στόχους επαναλήφθηκε σε συνάντηση του Melescanu και της διαδόχου του Stier, Marija Pejcinovic Buric στο Ζάγκρεμπ, το Μάρτιο του 2018. Εκεί οι δύο χώρες εξέφρασαν ακόμη την αμοιβαία υποστήριξή τους για να ενταχθούν στη ζώνη Σένγκεν και επανέλαβαν τη στήριξή τους στις φιλοδοξίες κρατών των Δυτικών Βαλκανίων να ενταχθούν στην ΕΕ. Μάλιστα η Pejcinovic Buric δήλωσε ότι το ζήτημα αυτό θα αποτελέσει προτεραιότητα της Κροατικής Προεδρίας της ΕΕ.⁷³

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Παρόλο που συνέβησαν με διαφορά έξι ετών, η ένταξη της Ρουμανίας (2007) και της Κροατίας (2013) αποτελούν στην πράξη φάσεις του ίδιου γενικότερου φαινομένου, της πολιτικής απόφασης ή επιθυμίας ενός μεγάλου αριθμού πρώην κομμουνιστικών χωρών αν ενταχθούν στην ΕΕ και, γενικότερα, σε Δυτικές δομές.

Η Ρουμανία καθυστέρησε να ενταχθεί σε σχέση με άλλες υποψήφιες χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης κυρίως λόγω των προβλημάτων που αντιμετώπισε και της δυσπιστίας που δημιούργησε στην ΕΕ, σχετικά με τη λειτουργία του διοικητικού και δικαστικού της συστήματος και του υψηλού επιπέδου διαφθοράς που χαρακτήριζε το κράτος. Η Κροατία καθυστέρησε τόσο λόγω παρόμοιων αν και όχι εξίσου έντονων προβλημάτων διαφθοράς, γραφειοκρατίας, αναδιάρθρωσης της οικονομίας, αλλά κυρίως λόγω των

⁷² Άρθρο στο Euractiv, 15/3/17. <https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/romania-and-croatia-declare-support-for-more-enlargement/>

⁷³ Άρθρο στο Total Croatia News, 9/3/18. <https://www.total-croatia-news.com/politics/26506-romania-and-croatia-advocate-for-entry-into-schengen>

προβληματικών σχέσεων με τους γείτονές της και της απροθυμίας της να συνεργαστεί με διεθνείς θεσμούς (Διεθνές Δικαστήριο).

Από την πλευρά της, η ΕΕ, ακολούθησε μια πολιτική που δεν χαρακτηριζόταν από μια σαφή και ενιαία προσέγγιση, τόσο για λόγους που αφορούσαν την ίδια της τη φύση και δομή, όσο και για λόγους «εξωτερικής πολιτικής» με κλασικούς όρους. Η πολιτική της πέρασε από διάφορα δύσκολα στάδια στο χώρο της πρώην Γιουγκοσλαβίας, κατά τη δεκαετία του 1990 και προχώρησε αργά και διστακτικά στη Ρουμανία και Βουλγαρία. Με την πτώση του αυταρχικού καθεστώτος Τούτζμαν στην Κροατία, η διαδικασία προχώρησε πιο γρήγορα και η δέσμευσή της για τα Δυτικά Βαλκάνια επισημοποιήθηκε με τη διαδικασία σταθεροποίησης και σύνδεσης και τη Σύνοδο Κορυφής της Θεσσαλονίκης το 2003. Στη διαδικασία αυτή «οι πολιτικές προϋποθέσεις έχουν αναδειχθεί σε κεντρική αιτία καθυστέρησης, σε μοχλό πίεσης, αλλά και κινητήρια δύναμη προόδου. Η πολιτική εμπειρία εκδημοκρατισμού της ΕΕ αφενός εμπλουτίζεται με τη βαλκανική κατάσταση, αφετέρου δοκιμάζεται απέναντι στις καθυστερημένες ή διχασμένες κρατικές δομές τους. Από τη μια η ΕΕ λειτουργεί ως πρότυπο και έμπνευση δημοκρατίας και πολιτικής οργάνωσης και, από την άλλη, ως διαχειριστής κρίσεων και πολιτικών δυσλειτουργιών. Η διττή αυτή φύση εξηγεί εν πολλοίς και την όποια διάσταση ανάμεσα σε ένα κλίμα υψηλών προσδοκιών και μια πραγματικότητα πιο συγκρατημένη.»⁷⁴ Αυτό το συμπέρασμα περιγράφει και ερμηνεύει με περιεκτικό τρόπο την πορεία των δύο χωρών προς την ένταξη και την αμοιβαία επίδραση της ενταξιακής τους πορείας προς και από την ΕΕ.

Καθώς η ΕΕ προσπαθεί να προχωρήσει με την πολιτική διεύρυνσης στα Δ. Βαλκάνια μέχρι το 2025, οι υποψήφιες χώρες και τα κράτη μέλη θα χρειαστεί να δώσουν ίσως πιο δημιουργικές λύσεις απ' ότι στο παρελθόν για να ολοκληρωθεί η διαδικασία εγκαίρως και με επιτυχία. Ιδέες που θα αντανακλούσαν την εμπειρία των δύο υπό εξέταση χωρών θα μπορούσαν να εφαρμοστούν. Τέτοιες ιδέες θα μπορούσαν να είναι κλιμακούμενες και όχι ενός μόνο τύπου ή έντασης κυρώσεις σε περίπτωση μη συμμόρφωσης, περισσότερο αποτελεσματικοί μηχανισμοί παρακολούθησης και αναφοράς προόδου μεταρρυθμίσεων βασισμένοι στην εμπειρία της Ρουμανίας⁷⁵, ισχυρότερη στήριξη για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη ώστε να αποφευχθούν λάθη του παρελθόντος⁷⁶ κλπ.

Η Ρουμανία και η Κροατία, χώρες μέλη της ΕΕ, αναπόσπαστα μέρη της ΝΑ Ευρώπης και των Δ. Βαλκανίων μέσω της γεωγραφίας και της ιστορίας τους μπορούν να παίξουν ένα φιλόδοξο και θετικό ρόλο εφαρμόζοντας και διαδίδοντας στους γείτονές τους και επίδοξους μελλοντικούς τους εταίρους τα διδάγματα και τις εμπειρίες τους από την δική τους πορεία προς την ένταξη.

⁷⁴ Όθων Αναστασάκης, ο.π. σ. 219.

⁷⁵ Βλ. τις σχετικές εκθέσεις στο σύνδεσμο https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/effective-justice/rule-law/assistance-bulgaria-and-romania-under-cvm/reports-progress-bulgaria-and-romania_en

⁷⁶ Βλ. Έκθεση Επιτροπής COM (2018) 65 final, σ. 12.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΡΑΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ, ΣΥΝΘΗΚΕΣ

- Consolidated version of the Treaty on the European Union, 26 October 2012, Official Journal of the European Union, C326/13.
- <http://www.europarl.europa.eu>
- <https://www.consilium.europa.eu>
- <https://www.mfa.gr/exoteriki-politiki/i-ellada-stin-ee/exoterikes-sheseis-dievriksi.html>
- <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement>
- https://www.mae.ro/sites/default/files/file/userfiles/file/pdf/chronology_romania_ue.pdf
- http://www.mvep.hr/files/file/publikacije/Croatia_on_the_Road_to_the_EU.pdf
- https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/effective-justice/rule-law/assistance-bulgaria-and-romania-under-cvm/reports-progress-bulgaria-and-romania_en
- http://www.bundesheer.at/pdf_pool/publikationen/pfpc_rssee_27ws_policy.pdf

B. ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

- Nugent Neill. Πολιτική και Διακυβέρνηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση – Ιστορία, Θεσμοί, Πολιτικές, Επιμέλεια-Επίμετρο: Μαρία Μ. Δενδρινού, Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, 2012.
- Αρμακόλας Ιωάννης – Ντόκος Θάνος Π. (επιμέλεια). Από τα Βαλκάνια στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2010
- Βέρνυ Σουζάννα, Κόντης Αντώνης (επιμέλεια). Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση – Οι Πολλαπλές Κρίσεις και οι Προκλήσεις του Μέλλοντος, Τιμητικός Τόμος για τον Παναγιώτη Κ. Ιωακειμίδη Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2017.
- Μαζάουερ Μαρκ (2004). Τα Βαλκάνια, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2013.
- Μαραβέγιας Ναπολέων (επιμέλεια). Ευρωπαϊκή Ένωση, Δημιουργία, Εξέλιξη, Προοπτικές, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 2016,

- Μαραβέγιας Ναπολέων, Τσινισιζέλης Μιχάλης (επιμέλεια). Νέα Ευρωπαϊκή Ένωση, Οργάνωση και Πολιτικές, 50 Χρόνια, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 2007.
- Μπιτζένης Αριστείδης Π. Η Δυναμική των Βαλκανικών Αγορών και η Μετάβαση των Χωρών της Ανατολικής Ευρώπης στην Οικονομία της Αγοράς, Τόμος Α', Εκδόσεις Αθ. Σταμούλης, Αθήνα, 2003.
- Τζιφάκης Νικόλαος – Χουλιάρας Αστέρης (επιμέλεια). Η Διεθνής Αναπτυξιακή Βοήθεια στα Βαλκάνια – Οι Αντιφάσεις της Γενναιοδωρίας, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2007.
- Χρηστίδης Γεώργιος. Από τον Μιλόσεβιτς στον Κοστούνιτσα, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2008.
- Τσούκαλης Λουκάς. Υπεράσπιση της Ευρώπης, Εκδόσεις Παπαδόπουλος, Αθήνα, 2016.

Γ. ΣΤΑ ΑΓΓΛΙΚΑ

- Avery, Graham, Faber, Anne, Schmidt, Anne (editors). Enlarging the European Union: Effects on the new member states and the EU, Trans European Policy Studies Association, Brussels 2009.
- Bechev, Dimitar & Noutcheva, Gergana (2008). The Successful Laggards: Bulgaria and Romania's Accession to the EU. *East European Politics & Societies* 22, 114.
- Dabrowski, Marek, Myachenkova, Yana. The Western Balkans on the Road to the European Union. *Policy Contribution*, Issue n 04, February 2018.
- Emmert, Frank, Petrovi, Sinisa. The Past, Present, and Future of Enlargement. *Fordham International Law Journal*. Volume 37, Issue 5, 2014, Article 2.
- Feketija Vlastic, Mirna, Lazowski, Adam. The Seventh EU Enlargement and Beyond: Pre-Accession Policy vis-à-vis the Western Balkans Revisited. *Croatian Yearbook of European Law and Policy*, Vol. 10, 2014.
- Gateva, Eli, *European Union Enlargement Conditionality 2015*. CIRR xxii (76)-2016. Palgrave Macmillan UK. Pages: 240. ISBN: 978-1-137-48242-6.
- Glenny, Misha, *The Fall of Yugoslavia: The Third Balkan War*, Penguin Books, London 1992.
- Hoti, Afrim, Gerguri, Drenm. The Copenhagen Political Criteria for joining the EU: The Case of Kosovo, *Teorija In Praksa*, 54/6, 2017.
- Jovic, Dejan, *Croatia and the European Union: a long delayed journey*, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Volume 8, Number 1, April 2006.
- Lane, David (2007) *Post-Communist States and the European Union*, *Journal of Communist Studies and Transition politics*, 23:4.
- Lejour, Arjan, Mervar, Andrea, Verweij, Gerard. *The Economic Effects of Croatia's Accession to the EU*, The Institute of Economics, Zagreb, 2007.
- Light, Duncan & Phinnemore, David (Editors). *Post-Communism Romania. Coming to terms with Transition*, Palgrave, London, 2001.

- Noutcheva, Gergana (2009). Fake, partial and imposed compliance: the limits of the EU's normative power in the Western Balkans. *Journal of European Public Policy*, 16(7), pp. 1065-1084.
- Papadimitriou, Dimitris & Phinnemore, David. *Romania and the European Union, From Marginalization to Membership*, Routledge, 2008.
- Pridham, Geoffrey. Romania and EU membership in comparative perspective: A post-accession compliance problem? – The case of political conditionality. *Perspectives of European Politics and Society*, June 1, 2007.
- Puscas, Vasile. *European Negotiations, A case study. Romanian accession to the European Union*. I.U.I.E.S. International University Institute for European Studies. I.S.I.G. Institute of International Sociology-Gorizia, 2006.
- Rehn, Olli. Enlargement as an Instrument of the EU's Soft Power, Anna Lindh Award Ceremony speech, 19 October 2007, [SPEECH-07-642_EN%20\(3\).pdf](#)
- Sonia Piedrafita, Jose I.Torreblanca “The three logics of EU enlargement: interests identities and arguments “ *Politique europeenne* 2005/1 (n 15), p.29-59. DOI 10.3917/roeu.015.0029.
- Tzifakis, Nikolaos. The Yugoslav War's Implications on Romanian Security. *Southeast European Politics*, May 2001, vol.2 No.1 pp. 46-58.
- Wallace, Helen, Pollack, Mark A. and Young, Alasdair R. *Policy-Making in the European Union*, Sixth Edition, Oxford University Press, New York, 2010.
- Zarin, Irina. EU Regional Approach to the Western Balkans – The Human Security Dimension, UDK: 341.238(4+497) Biblid 0025-8555,59(2007) Vol. LIX, br. 4, pp. 513–545 *Izvorni naučni rad Oktobar 2007*.
- Άρθρο στην ηλεκτρονική εφημερίδα Euractiv, 15/3/17
<https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/romania-and-croatia-declare-support-for-more-enlargement/>
- Άρθρο στην ηλεκτρονική εφημερίδα Total Croatia News, 9/3/18
<https://www.total-croatia-news.com/politics/26506-romania-and-croatia-advocate-for-entry-into-schengen>
- Ίδρυμα Bertelsmann, Έκθεση Δείκτη Μεταρρύθμισης για τη Ρουμανία, 2018,
<http://www.bti-project.org/en/reports/country-reports/detail/itc/rou/>
- Ίδρυμα Bertelsmann, Έκθεση Δείκτη μεταρρύθμισης για την Κροατία, 2018,
<http://www.bti-project.org/en/reports/country-reports/detail/itc/hrv/>

ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Όλες οι μεταφράσεις από τα Αγγλικά έγιναν από το συγγραφέα της εργασίας.
